

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету

_____ Інна САВИЦЬКА
«__» _____ 2025 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри педагогіки(в.о)
_____ Лідія ЧЕРЕДНИК

«__» _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ НАУК ПРО ЖИТТЯ**

Спеціальність: 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма: «Педагогіка вищої школи»
Орієнтація освітньої програми: «Освітньо-професійна»

Гарант освітньої програми _____ к.п.н. Олег ЄРЕСЬКО

Керівник магістерської роботи _____ к.п.н. Лідія ЧЕРЕДНИК

Виконав: _____ здобувач освіти Микола ГРИЩЕНКО

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра педагогіки

Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр

Спеціальність: 011 «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри педагогіки

д.п.н., професор _____ Р.В. Сопівник

«__» _____ 2024 року

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

студенту **Миколі Грищенку**

1. Тема магістерської роботи: «Формування громадянської відповідальності студентів університетів наук про життя». Затверджена наказом ректора НУБіП України від 23.10.2025 № 2476 "С" .

2. Термін подання завершеної роботи на кафедру: 20.10.2025 р.

3. Вихідні дані до магістерської роботи: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Положення про підготовку і захист магістерської роботи у Національному університеті біоресурсів і природокористування України; словники, довідники, посібники, наукова та методична література, відповідно до теми дослідження.

4. Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Схарактеризувати процес формування громадянської відповідальності студентів як педагогічну проблему сучасності.

2. Визначити зміст поняття і структуру поняття «громадянська відповідальність» у світлі сучасних суспільних трансформацій

3. Визначити педагогічні умови та засоби формування громадянської відповідальності у студентів

4. Визначити сучасний стан сформованості громадянської відповідальності студентів шляхом діагностики та оцінювання.

5. Сформувати рекомендації щодо вдосконалення системи формування громадянської відповідальності студентської молоді

Дата видачі завдання: 20.09.2024 р.

Керівник магістерської роботи _____ Л. Чередник

Завдання прийняв до виконання _____ М.Грищенко

РЕФЕРАТ

Магістерська робота на тему: **«Формування громадянської відповідальності студентів університетів наук про життя».**

Обсяг і структура магістерської роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, переліку джерел інформації (63 одиниці, у тому числі іноземною мовою). Загальний обсяг дорівнює 72 сторінки, містить 16 таблиць, 9 рисунків.

Ключові слова: *громадянська відповідальність, університети наук про життя, студенти, формування громадянської відповідальності.*

У **першому розділі** дослідження визначено, що проблема формування громадянської відповідальності студентів є однією з ключових у сучасній педагогічній науці. Її актуальність зумовлена суспільними трансформаціями, євроінтеграційними процесами та переорієнтацією освіти на компетентнісний і ціннісно-гуманістичний підходи. Проаналізовано сутність поняття *«громадянська відповідальність»*, яке трактується як комплексна особистісна характеристика, що поєднує правову обізнаність, моральну зрілість, соціальну активність і розуміння власної ролі у суспільному житті. Визначено структурні складники цього феномену — когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісно-поведінковий, взаємодія яких забезпечує цілісне формування громадянської позиції особистості.

У **другому розділі** розкрито практичні аспекти організації процесу виховання громадянської відповідальності студентів. Обґрунтовано педагогічні умови, що підвищують ефективність цього процесу: формування демократичного освітнього середовища, залучення студентів до соціально значущої діяльності, налагодження партнерських взаємин між викладачами й здобувачами освіти. Окреслено результативні форми та методи роботи — волонтерство, студентське самоврядування, участь у суспільних і культурних проєктах, проведення дебатів, дискусій, тренінгів та рольових ігор, які сприяють засвоєнню громадянських цінностей через практичну діяльність.

Окремо підкреслено значення цифрових технологій і медіаосвіти як засобів розвитку громадянської активності в реальному та віртуальному середовищі.

У **третьому розділі** представлено результати емпіричного дослідження рівнів сформованості громадянської відповідальності студентів магістерських програм Національного університету біоресурсів і природокористування України. Використання методів анкетування, тестування, самооцінювання та педагогічного спостереження дало змогу визначити реальний рівень громадянської свідомості, соціальної активності та поведінкових орієнтацій майбутніх фахівців. Отримані дані свідчать, що більшість студентів перебувають на середньому рівні сформованості громадянської відповідальності, що засвідчує наявність базових знань і позитивних установок, але вказує на необхідність розширення досвіду практичної участі у громадському житті.

На основі проведеного аналізу запропоновано рекомендації щодо вдосконалення системи виховання громадянської відповідальності студентської молоді, а саме:

- інтеграція громадянсько-виховного змісту в освітні програми;
- активне впровадження проєктних і волонтерських технологій;
- розвиток студентського самоврядування як простору соціального досвіду;
- формування позитивного морально-психологічного клімату у закладі освіти;
- підвищення професійної компетентності викладачів у сфері громадянського виховання;
- розширення співпраці університетів із громадськими організаціями та місцевими громадами.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ	
1. Формування громадянської відповідальності студентів як педагогічна проблема сучасності.....	10
2. Зміст поняття «громадянська відповідальність» у світлі сучасних суспільних трансформацій.....	14
3. Структура поняття «громадянська відповідальність».....	17
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ	
2.1. Педагогічні умови та засоби формування громадянської відповідальності у студентів.....	26
2.2. Практичні форми і методи виховання громадянської відповідальності	
2.2.1. Волонтерська діяльність, студентське самоврядування, соціальні проекти.....	34
2.2.2. Тренінги, дискусії, дебати, рольові ігри як ефективні педагогічні технології.....	39
2.2.3. Використання цифрових платформ та медіаосвіти у формуванні громадянської активності.....	42
Висновки до розділу II.....	46
РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ, ОЦІНКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ	
3.1. Діагностика та оцінювання рівня сформованості громадянської відповідальності студентів.....	49
3.2. Рекомендації щодо вдосконалення системи формування громадянської відповідальності студентської молоді.....	57
Висновки до розділу III.....	61
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

У XXI столітті світ переживає масштабні соціальні, політичні, культурні й технологічні зміни, які докорінно трансформують зміст і цінності освіти. Україна, що проходить складний шлях державотворення, демократизації та інтеграції у європейський простір, особливо гостро відчуває потребу у вихованні громадян, здатних до відповідальної участі у суспільному житті, прийняття рішень, дотримання правових і моральних норм. Саме тому формування громадянської відповідальності здобувачів освіти постає однією з найактуальніших проблем сучасної педагогічної науки та практики.

Поряд зі світовими суспільними трансформаціями сучасне українське суспільство переживає процеси, які безпосередньо впливають на зміст і завдання громадянського виховання: демократизація та європейська інтеграція, що вимагають від громадян здатності мислити критично, поважати права людини, брати участь у громадському житті [62]; військова агресія проти України, яка актуалізувала цінності патріотизму, солідарності, готовності до захисту держави [16]; цифровізація суспільства, що створює нові виклики щодо інформаційної безпеки, медіаграмотності та цифрової відповідальності [61]; соціальні нерівності та глобалізаційні процеси, які вимагають розвитку громадянської емпатії, толерантності та соціальної активності [2; 3; 50].

У таких умовах освіта стає ключовим чинником суспільних змін, адже саме вона формує ціннісні орієнтації, світогляд і громадянську позицію молодого покоління.

Згідно з положеннями Концепції громадянської освіти в Україні (МОН, 2018), головним завданням сучасної школи й закладів фахової передвищої та вищої освіти є виховання компетентної, активної та відповідальної особистості, здатної ефективно діяти у правовій, демократичній державі. Це передбачає реалізацію принципів участі, партнерства, відкритості й довіри.

Підтримку цьому курсу надають міжнародні документи, зокрема Рекомендації Ради Європи щодо освіти для демократичного громадянства і прав людини (2010) та Цілі сталого розвитку ООН (ЦСР-4), які акцентують увагу на формуванні громадянської свідомості, етичних цінностей і соціальної відповідальності.

Отже, актуальність проблеми формування громадянської відповідальності зумовлена необхідністю підготовки покоління, здатного діяти на засадах демократії, гуманізму та правової культури в умовах суспільних змін. Від рівня сформованості громадянської відповідальності залежить стабільність і розвиток держави, її демократичне майбутнє та духовна єдність суспільства.

Освіта, як провідний соціальний інститут, має стати простором, де громадянська відповідальність не лише декларується, а й практично формується - через участь, співдію, рефлексію та соціальну активність здобувачів освіти. Саме такий підхід забезпечить виховання нового покоління громадян - свідомих, активних і здатних нести відповідальність за долю своєї країни.

Мета дослідження: визначити педагогічні умови, зміст та ефективні шляхи формування громадянської відповідальності здобувачів освіти у процесі фахової підготовки, обґрунтувати практичні методи її розвитку в сучасному освітньому середовищі.

Об'єкт дослідження: процес формування громадянської відповідальності у здобувачів освіти в системі сучасної професійної та передвищої фахової освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови, методи та технології, що забезпечують ефективне формування громадянської відповідальності здобувачів освіти.

Завдання дослідження:

1. Схарактеризувати процес формування громадянської відповідальності студентів як педагогічну проблему сучасності.

2. Визначити зміст поняття і структуру поняття «громадянська відповідальність» у світлі сучасних суспільних трансформацій
3. Визначити педагогічні умови та засоби формування громадянської відповідальності у студентів.
4. Визначити сучасний стан сформованості громадянської відповідальності студентів шляхом діагностики та оцінювання.
5. Сформуванати рекомендації щодо вдосконалення системи формування громадянської відповідальності студентської молоді.

Методи дослідження: 1) теоретичні (аналіз, узагальнення та систематизація психолого-педагогічних і філософських джерел з проблеми формування громадянської відповідальності; порівняльний аналіз концепцій громадянської освіти в Україні та за кордоном); 2) емпіричні (педагогічне спостереження, анкетування, бесіди зі здобувачами освіти та викладачами; аналіз навчально-виховного процесу в закладі освіти); 3) педагогічний експеримент (перевірка ефективності впровадження практичних методів і технологій громадянського виховання у навчальному процесі); 4) методи математичної статистики - кількісний та якісний аналіз результатів дослідження, побудова діаграм і таблиць.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що уточнено сутність поняття «*громадянська відповідальність здобувачів освіти*» як інтегрованої особистісної якості, що проявляється у свідомому виконанні громадянських обов'язків, готовності до соціальної участі та відповідальної поведінки; визначено комплекс педагогічних умов (ціннісно-мотиваційних, організаційно-методичних і рефлексивних), які сприяють ефективному формуванню громадянської відповідальності; обґрунтовано модель формування громадянської відповідальності, що поєднує особистісно орієнтоване навчання, проектну діяльність і соціальне партнерство закладу освіти з громадою; запропоновано критерії та показники оцінювання рівня сформованості громадянської відповідальності здобувачів освіти.

Практична значущість дослідження:

1. Розроблено практичні рекомендації для викладачів і кураторів академічних груп щодо інтеграції громадянської тематики у навчальний процес.
2. Створено методичні матеріали для проведення занять, проєктів та дискусій, спрямованих на розвиток громадянської позиції студентів.
3. Результати дослідження можуть бути використані у діяльності педагогічних працівників коледжів, університетів та закладів передвищої освіти для вдосконалення змісту громадянського виховання.

Структура роботи: робота має вступ, три розділи з висновками до кожного із них, загальні висновки, список використаних джерел, додатки.

Результати дослідження оприлюднено у матеріалах конференції (тези):

1. Чередник Л.М., Грищенко М.В. Громадянська відповідальність у світлі сучасних суспільних трансформацій. *Роль молоді у розвитку АПК України: зб. матеріалів ІХ міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 квітня 2025 р.)*. Київ: НУБіП України, 2025. С.282-284.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

1.1. Формування громадянської відповідальності студентів як педагогічна проблема сучасності

У сучасних умовах трансформацій суспільства (політичних, економічних, інформаційних) питання формування громадянської відповідальності набуває першорядного значення. На сучасному етапі розбудови суверенної, правової, демократичної України перед суспільством гостро стоять нові виклики та завдання, які обумовлюють зміст громадянського виховання дітей та молоді, що відображений у ряді документів, зокрема Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [19], Концепції громадянської освіти та виховання дітей і молоді в Україні, наказу МОНУ Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України тощо.

Громадянська відповідальність - це інтегративна якість особистості, що виявляється у свідомому виконанні громадянських обов'язків, вмотивованій участі у суспільному житті та здатності діяти на благо спільноти при збереженні поваги до прав інших. У контексті освіти це якість має стати результатом цілеспрямованої педагогічної роботи, адже саме навчальні заклади формують майбутніх носіїв громадянської культури.

Теоретико-методологічні основи виховання громадянина розроблялися у працях І. Беха, Е. Голобородько, А. Євсюкова, В. Оржеховської, О.Сухомлинської та інших учених. У своїх дослідженнях вони зосереджували увагу на різних аспектах громадянського виховання, зокрема на формуванні громадянської позиції, системи цінностей, активності та почуття громадянськості. Водночас проблема розвитку громадянської відповідальності майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки

залишається недостатньо опрацьованою та потребує подальшого ґрунтовного наукового аналізу.

Громадянська відповідальність стала об'єктом дисертаційних досліджень О. Міщеня, Л. Бешевець, В. Примака, К. Пекач, О. Фурман (Гуменюк), Т. Шиян та ін.

На сьогоднішній день постає гостра потреба формування у студентської молоді ґрунтовних засад людської поведінки, норм моралі та права, з повагою до історичного досвіду країн світу та власного народу і діагностування стану відповідальності та громадянської ідентифікації [1]. А тому громадянська відповідальність визначається як одна з наскрізних ліній у сучасному освітньому просторі.

Проблема формування громадянської відповідальності є однією з ключових у сучасній педагогічній науці, оскільки від її рівня залежить якість розвитку демократичного суспільства. Поняття *«громадянська відповідальність»* трактується як інтегрована особистісна якість, що поєднує правову, моральну, соціальну та політичну компетентності людини (Дж. Дьюї, 1916; І. Бех, 2003; R. Putnam, 2000).

Дослідженню становлення громадянської відповідальності присвятила цілий ряд праць науковиця О. Фурман (Гуменюк), визначивши базові засади становлення громадянської відповідальності, серед яких вона виокремлює:

1. Громадянське суспільство, що має гарантувати максимально повну міжсуб'єктну взаємодію.
2. Громадянська свідомість як регулятивний фактор.
3. Громадянська самосвідомість, яка має особистісний характер і формує розуміння загальних потреб через індивідуальні.
4. Громадянська відповідальність – особистісна характеристика, яка сприяє внутрішньому індивідуальному зростанню в усвідомленні власної причетності до життя держави та суспільства [55] (рис.1).

1 – Громадянське суспільство:
спільнота людей, котрі беруть участь у формуванні органів державної влади, впливають на визначення політики держави, здійснюють над нею контроль, керуються як ідеологічними, так і буденними мотивами

2 – Громадянська свідомість:
спосіб ставлення до системи громадянських цінностей, що регулює різні форми активності (поведінка, діяльність, спілкування, вчинки тощо)

4 – Громадянська відповідальність:
найзагальніша властивість особистості, у котрій інтегровані утворення свідомості та самосвідомості, а також взаємопоєднані такі компоненти, як когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний

3 – Громадянська самосвідомість:
усвідомлення себе як носія громадянських вартостей та ставлення до себе як суб'єкта цих цінностей, котрий активно їх обстоює у процесі суспільного життя

Рис.1. *Передумови становлення громадянської відповідальності*

(за О. Фурман)

Як зазначає науковиця О.Гуменюк, у сьогоденнішніх реаліях проблема формування громадянської відповідальності у студентів окреслюється суперечливими суспільними процесами державотворення, повномасштабного вторгнення, становлення демократії тощо [12].

Фінансування сучасних концепцій і підходів в громадянській освіті стало можливим завдяки реалізації великих проектів та спільній фінансовій участі таких міжнародних донорів, як: Демократична освіта, українськоканадський проект Університету Квінз, Онтаріо; Українська мережа громадянської освіти – UCEN, заснована IREX; «Освіта для демократії в Україні» в рамках Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства в Україні [5, с. 1-2].

Як стверджує у своєму дослідженні Т. Куниця, в українській педагогіці набули поширення дві різних концепції формування відповідальності у молоді, у тому числі студентів[21, с. 391-392] (рис. 2).

Як бачимо, перша концепція розглядає формування громадянської відповідальності як реалізацію залежності. При цьому особистість та її риси формуються у колективі й через колектив. Автором такого підходу є А. Макаренко, який акцентував увагу на вихованні відповідальності як сильного почуття, емоційного переживання особистістю своєї особистісної ролі і значимості у житті колективу і суспільства.

Рисунок 2. Концепції формування відповідальності (за Т.Куницею)[21]

Автором другої концепції є В.Сухомлинський, який вважав, що з раннього віку слід формувати в особистості потребу і здатність жити за принципами загальнолюдських цінностей, добра, відповідно до високих ідеалів, що передбачає розвиток душевності, сердечності, людяності, милосердя тощо.

Таким чином, результати формування громадянської відповідальності студентів є наслідком логічних змін та вдосконалення якостей особистості.

Зважаючи на те, що сучасна освіта дедалі частіше розглядається як інструмент соціальних змін і формування громадянської суб'єктності молоді, в українському законодавстві (Закон України «Про освіту», 2017) [40] серед основних цілей освіти визначено *виховання відповідального громадянина, здатного до суспільної участі та сталого розвитку*. Відповідно, навчальні заклади мають створювати умови для розвитку громадянської активності студентів через:

- участь у студентському самоврядуванні;
- реалізацію соціальних і волонтерських проєктів;
- залучення до громадських ініціатив місцевої громади;

- інтеграцію змісту громадянської освіти у фахові дисципліни.

Зарубіжні дослідження (Kolb, 1984; Barber, 2012) підтверджують, що найефективніше громадянська відповідальність формується через досвідну активність (experiential learning) - практичні дії, які поєднують знання, цінності та рефлексію. Такий підхід забезпечує не лише засвоєння інформації, а й розвиток морально-вольової сфери.

Отже, аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що формування громадянської відповідальності здобувачів освіти:

- є багатокомпонентним процесом, який охоплює когнітивну, ціннісну та діяльнісну сфери особистості;
- відбувається через діяльнісну участь студентів у соціально значущих практиках;
- потребує інтеграції різних педагогічних підходів та міждисциплінарного змісту;
- базується на співпраці освітнього закладу, громади та студентського самоврядування.

Теоретичний аналіз створює підґрунтя для розробки моделі формування громадянської відповідальності та визначення педагогічних умов її реалізації, що стане предметом другого розділу дослідження.

1.2. Зміст поняття «громадянська відповідальність» у світлі сучасних суспільних трансформацій

У ХХІ столітті поняття громадянської відповідальності набуває нових смислів, оскільки відображає динаміку суспільних процесів - глобалізацію, цифровізацію, демократизацію та переосмислення ролі особистості у публічному просторі. Громадянська відповідальність сьогодні розглядається не лише як морально-етична категорія, а як ключова соціально-ціннісна компетентність, необхідна для сталого розвитку суспільства та держави.

Глобальні виклики - війни, інформаційні загрози, соціальна поляризація, екологічні та міграційні кризи — актуалізують потребу у формуванні громадян, здатних до критичного мислення, співучасті й морального вибору. Як зазначає британський педагог Б. Крік, демократія може існувати лише за умови виховання активного громадянина, який усвідомлює власну відповідальність за спільне благо (Crick, 1998).

Подібної думки дотримується американський філософ Дж. Дьюї, який ще на початку ХХ ст. підкреслював, що «освіта - це соціальний процес, через який суспільство відтворює свої цінності й демократичні ідеали» (Dewey, 1916).

Термін *«громадянськість»* позначає внутрішню позицію людини щодо своєї держави, суспільства та співгромадян, що базується на усвідомленні належності до певної політичної спільноти та готовності брати участь у її розвитку. І. Бех (2018) визначає громадянськість як морально-духовну характеристику особистості, яка спонукає людину до відповідальної поведінки у суспільстві [2;2]. На думку О. Сухомлинської (2019), громадянськість відображає поєднання патріотизму, гуманізму, соціальної активності та моральної відповідальності перед державою і людьми [50;51].

В українському контексті поняття громадянської відповідальності набуває особливого змісту через активні процеси державотворення, євроінтеграції та збройної агресії, які актуалізують потребу у відповідальному громадянині — патріоті, здатному приймати морально обґрунтовані рішення на основі національних і загальнолюдських цінностей [3].

У вітчизняній педагогіці термін *«громадянська відповідальність»* розглядається як інтегрована особистісна якість, що проявляється у внутрішній готовності людини діяти відповідно до норм права, моралі та соціальної справедливості. І. Бех визначає громадянську відповідальність як «вищий рівень моральної саморегуляції особистості, що виявляється у свідомому виконанні громадянських обов'язків і вчинках на благо суспільства» [3]. І. Зязюн підкреслює гуманістичний вимір цього явища,

наголошуючи, що відповідальність є «внутрішньою потребою діяти морально, а не лише дотримуватись зовнішніх норм» [5].

У міжнародному освітньому просторі поняття *citizenship responsibility* або *civic responsibility* визначається як здатність особистості брати участь у суспільному житті на засадах демократії, поваги до прав людини і солідарності (Council of Europe, 2018). У «Reference Framework of Competences for Democratic Culture» громадянська відповідальність трактується як одна з базових компетентностей демократичної культури поряд із критичним мисленням, співпрацею та емпатією.

За визначенням І. Зязюна, громадянська відповідальність - це *здатність особистості усвідомлено діяти відповідно до власних переконань і суспільних цінностей*, виявляючи активну життєву позицію [5]. Схожої думки дотримується О. Сухомлинська, яка вважає, що відповідальність формується лише у процесі соціальної взаємодії, коли особистість відчуває причетність до колективного блага [50].

У європейській педагогіці поняття *citizenship education* (освіта для громадянства) визначається як навчання демократичній культурі, участі в житті громади, відповідальності за спільні рішення (Council of Europe, 2018). Таким чином, громадянська відповідальність у сучасному розумінні є результатом інтеграції морального, соціального та політичного досвіду людини.

Дослідники переважно визначають громадянську відповідальність як «відповідальність, що характеризується наявністю в особистості системи моральних, правових, політичних, економічних, історичних, культурологічних усвідомлених знань, сприйняття громадянських цінностей та на їх основі формування громадянської позиції, яка реалізується у відповідальній громадянській поведінці» [48, с. 10].

Необхідно також розмежовувати подвійний характер громадянської відповідальності. З одного боку, вона відображає відповідальність окремої особи перед суспільством і державою (як зазначалося раніше), а з іншого —

виступає показником виконання спільного обов'язку як перед суспільством і державою загалом, так і перед кожним громадянином зокрема. Отже, громадянська відповідальність, подібно до поняття «громадянство», передбачає взаємозалежність і взаємодію особистості та соціуму, що ґрунтуються на морально-правових засадах і визначаються напрямом розвитку держави.

На думку К.Кірюхи, громадянська відповідальність, як і саме поняття «громадянство», передбачає взаємопов'язаність, взаємний зв'язок окремої особистості та соціуму, що ґрунтується на моральноправових нормах та скеровується вектором розвитку держави [18].

Це готовність людини реалізувати свої права та обов'язки, поважати права та свободи інших, усвідомлювати відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки [43, с. 152].

У своєму дослідженні ми будемо трактувати громадянську відповідальність як особистісне комплексне утворення, що включає громадянську самоідентифікацію, громадянські цінності, готовність до свідомого виконання громадянських обов'язків з метою особистісної самореалізації в системі «громадянин-держави».

1.3. Структура поняття «громадянська відповідальність»

Виходячи із пріоритетних загальнодержавних завдань, змісту громадянського виховання, психолого-педагогічних особливостей розвитку особистості необхідно обґрунтовувати структуру поняття «громадянська відповідальність» студентів .

До питання структури поняття «відповідальність» звертались у своїх дослідженнях українські науковці: І. Бех, Г. Васянович, М. Левківський, А. Плахотний, В. Примак, М. Сметанський, І. Сопівник, В. Шусть та ін. Що стосується поняття «громадянська відповідальність», то окремі аспекти

структури цього поняття знайшли висвітлення у працях М. Левківського, К.Пекач, І. Сопівник та ін.

Більшість науковців (Бех, 2003; Crick, 1998; Колб, 1984) виділяють багатокомпонентну структуру громадянської відповідальності.

О. Пометун підкреслює, що громадянська компетентність передбачає готовність особистості свідомо реалізовувати свої права, виконувати обов'язки, брати участь у суспільних процесах і прийнятті колективних рішень [35].

Як зауважує Є. Захарова, структура цієї компетентності включає три взаємопов'язані компоненти [15]:

- когнітивний: знання про суспільство, державу, права людини;
- ціннісно-мотиваційний: громадянська свідомість, толерантність, патріотизм, відповідальність;
- діяльнісний: практична здатність до участі у громадських ініціативах, волонтерстві, соціальному партнерстві.

У дослідженнях науковця М. Левківського структуру громадянської відповідальності теж подано у розрізі компонентів: ціннісно-орієнтаційний, мотиваційний, когнітивний, практичний та особистісний. При цьому дослідник розкриває зміст кожного компонента (табл.1):

Таблиця 1

Зміст компонентів громадянської відповідальності (за М.Левківським)

Компонент громадянської відповідальності	Зміст компонента
Ціннісно-орієнтаційний компонент	Система загальнолюдських і національних цінностей (самоцінність конкретної людини, її життя, здатність студентів захоплюватися красою живого, вчинками добродійної діяльності, гуманного ставлення один до одного, розуміння доцільності добродійної, розумноперетворювальної діяльності людських спільнот та ін.).
Мотиваційний компонент	Соціальні й особистісні спонукальні чинники
Когнітивний компонент	Права і обов'язки студентів (здатність толерантно відстояти свою точку зору, вміння переконати

	опонента у розмові на гостру тему, а також розвитку тих якостей, які виявляють терплячість, співчуття)
Практичний компонент	Формування суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних вмінь, реалізація у реальному житті установок громадянської відповідальності
Особистісний компонент	Позуміння і виявлення власної неповторності, унікальності, власної відповідальності за все навколишнє на «малій батьківщині»

У дослідженні І. Сопівник [48, с. 80] громадянська відповідальність трактується як багаторівневе утворення, що включає мотиваційний, когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий рівні, кожен із яких має свою специфіку прояву.

Зокрема, мотиваційний рівень охоплює усвідомлену потребу особистості у засвоєнні системи моральних, правових, політичних, економічних, історичних та культурологічних знань, а також у належності до певної соціальної спільноти, нації чи держави. Важливим елементом цього рівня є внутрішня установка на суспільно значущу діяльність та відповідальні вчинки.

Когнітивний компонент (знання та переконання) передбачає володіння базовими знаннями у сфері права, політики, економіки, історії та культури, а також розуміння сутності громадянських і загальнолюдських цінностей, що формують основу правосвідомості.

До емоційно-ціннісного рівня віднесено громадянську ідентичність, шанобливе ставлення до державних символів, історії, культури, традицій і мови українського народу, а також вияв толерантності, культури міжетнічного спілкування, відповідальності перед законом і державою як суспільним інститутом.

Нарешті, поведінковий рівень характеризується конкретними проявами громадянської відповідальності — патріотизмом, готовністю дотримуватися законодавчих норм, активною участю у громадському житті, реалізацією громадянської позиції через практичні дії та ініціативи.

Узагальнені підходи подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Підходи науковців до визначення структури поняття «громадянська відповідальність»

Автор / джерело	Основні компоненти	Ключові характеристики
I. Бех (2003)	Ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний	Усвідомлення моральних норм, мотивація до соціальної участі, відповідальні вчинки
R. Putnam (2000)	Соціальний капітал, довіра, участь	Розвиток соціальної солідарності, участь у громадському житті
Council of Europe (2018)	Компетентності для демократичної культури	Цінності, ставлення, навички, знання та розуміння
I. Зязюн (2008)	Гуманістично-ціннісний, когнітивний, поведінковий	Особистісна відповідальність через рефлексію, соціальна активність
D. Kolb (1984)	Експерієнційний (досвідний) компонент	Формування через досвід, рефлексію та практичну діяльність

Контент-аналіз наукових напрацювань з проблеми структури громадянської відповідальності дає змогу диференціювати її загальні компоненти за такими ознаками, що характеризують людину: почуття громадянського обов'язку, патріотизм, готовність стати на захист батьківщини, просуспільна діяльність, інтерес до суспільного життя, участь у житті суспільства, потреба у спілкуванні, колективізм, національна та планетарна свідомість (рис. 3).

Рис.3. Компоненти громадянської відповідальності (за І.Сопівник)

Узагальнюючи, можна визначити громадянську відповідальність як системну якість, що включає:

- ціннісно-мотиваційний компонент (усвідомлення громадянських прав і обов'язків, орієнтація на спільне благо);

- когнітивний компонент (знання суспільних норм, законів, політичних інститутів);
- емоційно-вольовий компонент (емпатія, толерантність, етична стійкість);
- діяльнісний компонент (активна участь у громадському житті, волонтерство, самоврядування).

Зважаючи на вище викладене та на той факт, що у сучасній педагогічній науці громадянська відповідальність розглядається як інтегративна характеристика особистості, що охоплює сукупність знань, переконань, цінностей, мотивів і реальних дій, спрямованих на усвідомлене виконання громадянських обов'язків та участь у суспільному житті, а також за результатами узагальнення праць І. Беха, В. Оржеховської, Л. Хомич, О. Пометун, Н. Бібік, О. Сухомлинської, можна виділити три основні структурні компоненти громадянської відповідальності: когнітивний, емоційно-ціннісний і діялісно-поведінковий. У своєму дослідженні ми якраз і будемо користуватись трикомпонентною (класичною) структурою досліджуваного поняття, а саме: когнітивний, емоційно-ціннісний та діялісно-поведінковий компоненти, аналітичну характеристику яких ми подамо нижче.

Когнітивний компонент

Когнітивний (пізнавальний, знаннєвий) компонент охоплює систему знань і уявлень про сутність громадянства, права і свободи людини, суспільні та державні інституції, норми моралі й права, механізми соціальної взаємодії.

Він формує інтелектуальну основу відповідальної поведінки, забезпечує розуміння студентами того, що означає бути громадянином, у чому полягає соціальний і моральний зміст громадянських дій.

До його змісту входять:

- знання Конституції України, законодавства, прав і обов'язків громадян;

- розуміння демократичних принципів, суспільних цінностей, прав людини;
- усвідомлення ролі громадянина у державотворчих і суспільних процесах;
- знання механізмів участі у громадському житті, виборчих процесах, волонтерських ініціативах [3; 22; 35; 36].

2. Емоційно-ціннісний компонент

Емоційно-ціннісний компонент відображає внутрішню мотивацію, моральні переконання, почуття обов'язку та відповідальності перед суспільством. Саме цей компонент забезпечує перехід від знань до дії, адже спонукає особистість діяти згідно з власними переконаннями.

До його структури входять:

- усвідомлене прийняття демократичних, моральних і національних цінностей;
- почуття патріотизму, гідності, толерантності, співчуття;
- позитивне ставлення до держави, громади, людей;
- сформована мотивація до участі у суспільному житті;
- готовність брати відповідальність за власні вчинки та рішення [2; 3; 29; 57].

3. Діяльнісно-поведінковий компонент

Цей компонент характеризує практичний рівень сформованості громадянської відповідальності, тобто реальні дії, поведінку, соціальну активність студента в різних сферах життя.

Основними ознаками є:

- активна участь у волонтерських, екологічних, культурних, громадських ініціативах;
- виконання соціальних і громадянських обов'язків;
- вияв громадянської позиції у навчальній, професійній, суспільній діяльності;
- відповідальне ставлення до законів, етичних норм, суспільних правил;

- прагнення до саморозвитку, соціального партнерства, командної взаємодії [9; 13; 27].

Змістова характеристика структурних компонентів громадянської відповідальності, критерії вияву та показники сформованості подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Критерії вияву структурних компонентів громадянської відповідальності

Компонент	Змістова характеристика	Критерії вияву	Показники сформованості
Когнітивний	Система знань і уявлень про громадянство, права, обов'язки, демократичні цінності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Обізнаність у правових нормах та соціальних інституціях 2. Розуміння сутності громадянських цінностей 3. Усвідомлення ролі громадянина в суспільстві 	<p>Володіння знаннями про права і свободи людини.</p> <p>Уміння аргументувати громадянську позицію.</p> <p>Орієнтація в суспільно-політичних подіях.</p>
Емоційно-ціннісний	Система моральних і громадянських почуттів, переконань, установок	<ol style="list-style-type: none"> 1. Позитивне ставлення до демократичних ідеалів 2. Почуття обов'язку та відповідальності 3. Мотивація до участі у громадському житті 	<p>Вияв патріотизму, гуманізму, толерантності.</p> <p>Стійкість моральних переконань.</p> <p>Емоційна залученість у соціально значущу діяльність.</p>
Діяльнісно-поведінковий	Практичне втілення громадянської позиції в поведінці та діяльності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Соціальна активність і волонтерська участь 2. Дотримання норм права і моралі 3. Готовність брати відповідальність за дії 	<p>Участь у громадських ініціативах.</p> <p>Виконання соціальних ролей.</p> <p>Прояв відповідального ставлення до завдань, людей, спільноти.</p>

Таким чином, приходимо до висновку, що структура громадянської відповідальності студентів є системною та взаємопов'язаною. Когнітивний компонент формує знання й розуміння, емоційно-ціннісний — внутрішню мотивацію та переконання, а діяльнісно-поведінковий — реалізацію цих переконань у конкретних діях. Їхня єдність забезпечує гармонійний

розвиток громадянсько зрілої, соціально активної, відповідальної особистості.

ВИСНОВКИ до розділу 1

У результаті теоретичного аналізу проблеми формування громадянської відповідальності студентів можна зробити такі узагальнення:

1. Формування громадянської відповідальності є важливою педагогічною проблемою сучасності, що зумовлена глобальними суспільно-політичними, культурними та освітніми трансформаціями. В умовах розбудови демократичного суспільства та євроінтеграційного курсу України громадянська відповідальність постає ключовою складовою особистісного та професійного розвитку молоді. Саме тому заклади вищої освіти мають виконувати не лише освітню, а й виховну місію, спрямовану на формування активного, свідомого, відповідального громадянина.

2. Аналіз наукових джерел (І. Бех, В. Оржеховська, А. Сухомлинська, Л. Хомич, О. Сухомлинська, О. Пометун та ін.) засвідчив, що поняття «громадянська відповідальність» розглядається як інтегрована якість особистості, що поєднує моральну зрілість, правову свідомість, патріотизм, почуття обов'язку перед суспільством і готовність до дій на благо держави. У контексті сучасних суспільних змін вона набуває нового змісту - як здатність особистості приймати усвідомлені рішення, діяти відповідно до демократичних цінностей, брати участь у громадському житті, дотримуватися законів і соціальних норм.

3. Структура громадянської відповідальності у сучасних педагогічних дослідженнях визначається як багаторівневе утворення, що включає: когнітивний компонент (знання про права, обов'язки, громадянські цінності); емоційно-ціннісний компонент (ставлення до суспільства, держави, людей, почуття гордості за країну, емпатія, толерантність); діяльнісно-поведінковий

компонент (готовність і здатність до громадянсько відповідальних дій, участь у волонтерських і соціальних ініціативах).

Така структура забезпечує цілісність процесу виховання громадянської відповідальності та дозволяє педагогічно цілеспрямовано формувати її в освітньому середовищі.

Встановлено, що ефективне формування громадянської відповідальності студентів можливе за умов інтеграції навчальної, виховної та громадської діяльності, реалізації принципів гуманізму, партнерства, демократизму й саморозвитку. Важливою передумовою цього процесу є створення освітнього середовища, яке сприяє самореалізації, рефлексії, усвідомленню власної ролі в суспільстві та практичному втіленню громадянських цінностей.

Таким чином, перший розділ дає підстави розглядати громадянську відповідальність як системну інтегративну якість особистості, формування якої потребує цілеспрямованої педагогічної діяльності, міждисциплінарного підходу та активного залучення студентів до соціально значущих форм діяльності.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

2.1. Педагогічні умови та засоби формування громадянської відповідальності у студентів

Формування громадянської відповідальності студентів - це складний і цілеспрямований процес, що передбачає інтеграцію освітніх, виховних, соціокультурних і громадських впливів. Ефективність цього процесу значною мірою визначається наявністю оптимальних педагогічних умов, які забезпечують реалізацію потенціалу особистості в контексті демократичних і національних цінностей.

У «Тлумачному словнику української мови» поняття «умова» трактується як «певна необхідна обставина, що забезпечує можливість здійснення, створення або виникнення чогось, чи сприяє цьому» [28, с. 632]. У філософському розумінні умови - це зовнішні чинники, які зумовлюють появу певного явища або результату цілеспрямованої діяльності [32]. Відтак, за відсутності таких чинників виникнення бажаного результату є неможливим. Оскільки предметом нашого аналізу є поняття «педагогічні умови», логічно вважати, що йдеться про сукупність обставин, пов'язаних з організацією освітнього процесу в закладі освіти та з тим зовнішнім освітнім середовищем, у межах якого здійснюється пізнавальна, навчальна, науково-дослідницька й виховна діяльність студентської молоді. Ці обставини спрямовані на розвиток світоглядної культури здобувачів освіти й формування в них компетентностей, необхідних для подальшої професійної самореалізації.

Під педагогічними умовами слід розуміти сукупність зовнішніх чинників, які забезпечують результативність, стабільність і розвиток освітнього процесу за умови належної його організації. Поняття організації у цьому контексті трактується як процес упорядкування зовнішніх і внутрішніх

взаємозв'язків системи, необхідний для збереження її стійкості в умовах мінливого середовища [17].

Згідно з Тлумачним словником української мови, термін «умова» має кілька значень:

1. необхідна обставина, що робить можливим здійснення, створення чи виникнення певного явища;
2. особливості або сукупність обставин реальної дійсності, за яких відбувається певна дія чи процес [8, с. 1506].

У словнику-довіднику з професійної педагогіки «педагогічні умови» визначаються як такі обставини, що визначають перебіг і результативність цілісного педагогічного процесу, опосередкованого активністю особистості [41, с. 143].

У працях Н. Бухлової поняття «умови» трактується як система соціально-педагогічних і дидактичних факторів, що впливають на освітній процес і створюють можливість для його цілеспрямованого регулювання [6, с. 4].

У наукових дослідженнях [2; 3; 29; 50; 51; 57] педагогічні умови розглядаються як сукупність спеціально створених організаційно-педагогічних, психологічних і дидактичних передумов, що сприяють ефективному розвитку певної якості або компетентності особистості.

Згідно з підходом І. Беха (2003), педагогічна умова - це педагогічно організована ситуація, у якій активізується особистісний потенціал студента [2]. В. Оржеховська (2011) акцентує увагу на тому, що формування громадянських якостей неможливе без ціннісно орієнтованого освітнього середовища, де студент не лише здобуває знання, а й практично реалізує соціально значущі ролі [29].

На основі аналізу праць учених можна визначити такі базові педагогічні умови формування громадянської відповідальності у студентів закладів вищої освіти (табл. 4).

Педагогічні умови формування громадянської відповідальності студентів

№	Педагогічна умова	Змістове наповнення	Очікуваний результат
1	Створення особистісно орієнтованого освітнього середовища	Забезпечення партнерської взаємодії між викладачем і студентом, атмосфери довіри, поваги до думки іншого, варіативності навчальних траєкторій	Формування почуття власної гідності, активної життєвої позиції, саморозвитку
2	Інтеграція громадянсько-виховного потенціалу навчальних дисциплін	Використання міждисциплінарного підходу, включення громадянсько-патріотичного змісту у професійні курси, обговорення соціально значущих тем	Підвищення усвідомленості громадянських цінностей, розвиток критичного мислення
3	Залучення студентів до соціально-громадської діяльності	Волонтерство, участь у молодіжних організаціях, студентському самоврядуванні, суспільних ініціативах	Формування відповідальності, лідерських і комунікативних навичок
4	Використання активних і інтерактивних методів навчання	Дискусії, дебати, тренінги, рольові ігри, кейс-стаді, проектна діяльність	Підвищення мотивації до участі у громадському житті, розвиток уміння приймати рішення
5	Формування рефлексивної культури студентів	Організація рефлексивних практик, щоденників спостережень, обговорень життєвих ситуацій	Усвідомлення власної громадянської позиції, розвиток самоконтролю і відповідальності

Засоби педагогічного впливу, спрямовані на формування громадянської відповідальності, охоплюють методи, форми, технології, а також соціокультурні ресурси освітнього середовища. Їх ефективність визначається тим, наскільки вони відповідають принципам гуманізації, демократизації, самореалізації та співпраці.

Відповідно до праць О. Пометун [36], Л. Хомич [57], Є.Голобородько [9], ключовими засобами є:

1. Навчальні дисципліни гуманітарного спрямування (філософія, соціологія, культурологія, історія України), що формують базові знання про суспільні процеси.

2. Громадянська освіта як інтегративна складова навчального процесу (використання проблемних тем, ситуацій морального вибору, аналіз соціальних кейсів).
3. Інтерактивні технології — дебати, мозковий штурм, соціально-рольові ігри, моделювання реальних суспільних ситуацій.
4. Цифрові платформи громадянського навчання — Kahoot!, Mentimeter, Quizizz, LearningApps, що забезпечують активну участь студентів у процесі обговорення суспільних тем.
5. Соціальні практики — волонтерство, участь у студентських органах самоврядування, громадських рухах, соціальних акціях, флешмобах.
6. Проектна діяльність — розроблення студентами соціально значущих ініціатив («Молодь за зміни», «Екологічна свідомість», «Підтримай ЗСУ» тощо).
7. Педагогічна підтримка і наставництво, коли викладач виступає фасилітатором громадянського становлення студента (таблиця 5).

Таблиця 5

Засоби формування громадянської відповідальності студентів

Група засобів	Приклади реалізації	Результати впливу
Навчальні	Інтеграція громадянського змісту у лекції, семінари, дискусії; кейс-метод, дебати	Поглиблення когнітивного компонента, розвиток громадянських знань
Виховні	Кураторські години, тематичні зустрічі, тренінги, екскурсії	Формування емоційно-ціннісного ставлення, патріотичних почуттів
Соціально-практичні	Волонтерські акції, студентське самоврядування, участь у громадських заходах	Розвиток діяльнісно-поведінкового компонента, соціальної відповідальності
Цифрово-комунікативні	Використання освітніх платформ (Kahoot!, Quizizz, Padlet), онлайн-дебати	Підвищення мотивації, розвиток цифрової громадянської компетентності
Рефлексивно-аналітичні	Портфоліо громадянських досягнень, самооцінка, групова рефлексія	Усвідомлення власної ролі, розвиток внутрішньої відповідальності

Ефективність формування громадянської відповідальності забезпечується системним поєднанням педагогічних умов і засобів, що діють у взаємозв'язку (рис. 4).

Рис.4. Система педагогічних умов і засобів формування громадянської відповідальності студентів

Вплив лише на когнітивну або поведінкову сферу не забезпечує цілісності розвитку громадянської зрілості.

Важливим є дотримання принципів:

- цілісності (єдність змісту, форм, методів і засобів виховання);
- діалогічності (створення простору для обміну думками, співпраці);

- діяльнісного підходу (засвоєння цінностей через практику дій);
- саморефлексії (усвідомлення особистого внеску у суспільні зміни).

Згідно з дослідженнями Л. Хомич [57] і Т. Ладиченко [22], найвищий рівень громадянської відповідальності досягається тоді, коли студент володіє знаннями про громадянські норми; усвідомлює значення соціальних цінностей; має позитивну мотивацію до суспільної участі; виявляє активність у громадському житті (рис.5).

Рис.5. Особистісні умови досягнення студентом найвищого рівня сформованості громадянської відповідальності

Таким чином, можемо зробити висновки: формування громадянської відповідальності студентів потребує створення педагогічних умов, що сприяють розвитку пізнавальної, емоційно-ціннісної та поведінкової сфер. Нами було визначено ключові умови: особистісно орієнтоване середовище, інтеграція виховного змісту в навчання, активні методи, громадська участь, рефлексія. Ефективними засобами є інтерактивні технології, соціальні практики, волонтерство, цифрові платформи, рефлексивні інструменти. Єдність педагогічних умов і засобів забезпечує формування цілісної

громадянської відповідальності як інтегрованої особистісної якості сучасного фахівця.

2.2. Практичні форми і методи виховання громадянської відповідальності

Виховання громадянської відповідальності є одним із ключових завдань сучасної освіти, оскільки воно спрямоване на формування у молодого покоління здатності діяти відповідально перед собою, суспільством і державою. Теоретичні засади цього процесу розроблялися у працях українських і зарубіжних педагогів, соціологів, психологів та філософів (І. Бех, О. Сухомлинська, В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Хомич, О. Пометун, Л. Канторович, Дж. Дьюї, Л. Кольберг та ін.). Науковці підкреслюють, що громадянська відповідальність - це інтегральна якість особистості, яка поєднує морально-правову свідомість, соціальну активність, почуття обов'язку та готовність брати участь у суспільному житті на засадах демократії й гуманізму.

Формування цієї якості потребує використання різноманітних практичних форм і методів виховного впливу, що сприяють переходу від теоретичного знання до реальної поведінки та практичної діяльності. Теорія виховання визначає, що ефективність формування громадянської відповідальності забезпечується через поєднання традиційних (лекції, бесіди, диспути, конференції, круглі столи) та інноваційних (тренінги, проєктна діяльність, соціальні ініціативи, волонтерство, студентське самоврядування) методів.

На думку І. Беха, виховний процес повинен мати суб'єкт-суб'єктний характер, коли студент виступає не пасивним об'єктом впливу, а активним учасником формування власної громадянської позиції. Цей підхід реалізується через діяльнісні форми роботи - участь у соціально значущих проєктах,

дебатах, форумах, екологічних або культурних акціях, які стимулюють розвиток почуття відповідальності, самостійності та ініціативності [2; 3].

Методи виховання громадянської відповідальності у науковій літературі умовно поділяють на кілька груп:

- методи переконання (пояснення, дискусії, аналіз життєвих ситуацій, етичні бесіди), які формують свідоме ставлення до суспільних норм і законів;
- методи організації діяльності та формування досвіду поведінки (соціальне проектування, участь у волонтерських рухах, студентських організаціях, громадських ініціативах), що сприяють практичному засвоєнню цінностей відповідальності;
- методи стимулювання поведінки (заохочення, оцінювання, суспільне визнання), які мотивують студентів до активної громадянської позиції;
- рефлексивні методи (самоаналіз, самооцінювання, ведення щоденників, портфоліо), які допомагають усвідомити власну роль у суспільстві та відповідальність за наслідки своїх дій.

Значну увагу сучасна педагогіка приділяє інтерактивним технологіям виховання, що передбачають спільну діяльність викладача й студентів, розвиток комунікативних і критичних навичок, уміння аргументовано відстоювати власну думку та поважати позиції інших. До таких форм належать дебати, соціальні тренінги, ситуативно-рольові ігри, квести, дискусійні клуби. Їхня ефективність підтверджена дослідженнями О. Пометун, яка підкреслює, що активні методи навчання сприяють формуванню демократичної культури та громадянської компетентності [36; 37].

Важливу роль у вихованні громадянської відповідальності відіграє волонтерська діяльність, яку науковці (Т. Лукіна, Н. Рижова, С. Харченко) розглядають як практичну форму громадянського самовираження. Саме участь у волонтерських програмах дозволяє студентам на практиці реалізувати соціальні ініціативи, відчутти цінність допомоги іншим і відповідальність за добробут громади.

Не менш значущою є система студентського самоврядування, де молодь отримує можливість проявляти лідерські якості, приймати колективні рішення, планувати й реалізовувати суспільно важливі проєкти. Такі форми виховання сприяють розвитку правової культури, вмінню діяти в межах демократичних процедур і нести відповідальність за результати колективної діяльності.

Отже, практичні форми й методи виховання громадянської відповідальності мають комплексний характер, поєднують освітній, виховний, діяльнісний і рефлексивний компоненти. Їхня результативність залежить від цілеспрямованості педагогічного процесу, активної участі студентів, створення умов для реального соціального досвіду та постійного аналізу власної громадянської позиції. Нижче зупинимося конкретно на характеристичі окремих форм і методів формування громадянської відповідальності студентів, враховуючи соціальну та вікову характеристику цієї категорії.

2.2.1. Волонтерська діяльність, студентське самоврядування, соціальні проєкти

У сучасному суспільстві волонтерська діяльність розглядається як одна з найефективніших форм громадянського самовираження, соціальної активності та реалізації молоді у сфері суспільного служіння. Згідно із Законом України «Про волонтерську діяльність» (2011) [38], волонтерство визначається як добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність громадян, що здійснюється шляхом надання допомоги без отримання матеріальної винагороди.

Як зазначає І. Бех (2003), громадянська зрілість особистості проявляється не лише у знаннях про соціальні норми, а насамперед у готовності діяти на благо суспільства. Саме волонтерство є дієвим

інструментом для розвитку почуття відповідальності, емпатії, співучасті й патріотизму [2; 3].

У соціальних мережах Українська Волонтерська Служба (УВС) та U-Report - цифрова платформа ЮНІСЕФ, яка гуртує проактивну молодіжну аудиторію (<https://ukraine.ureport.in/story/1617/>), надала інфографіку даних про кількість проактивних українців, які взяли участь у волонтерстві, починаючи з початку повномасштабного вторгнення, та напрямів їх діяльності (рис.6).

Рисунок 6. Інформація про участь українців у волонтерській діяльності з лютого 2022 р.(за даними УВС та U-Report)

Окремі дослідники (О. Панькова, С. Поляруш та інші) наголошують на ситуативності, стихійності українського волонтерського руху, в організації якого консолідуюче начало покладається у тому числі і на заклади освіти як осередки патріотизму, громадянської відповідальності, діяльності на користь суспільства.

Волонтерський рух у Національному університеті біоресурсів і природокористування України має системний характер і охоплює різноманітні напрями:

- соціальний – підтримка літніх людей, дітей-сиріт, людей з інвалідністю;

- екологічний – участь у прибираннях територій, озелененні кампусу, акціях «Зелений університет»;
- патріотичний – збір допомоги для Збройних сил України, участь у благодійних ярмарках і волонтерських штабах;
- освітній – проведення профорієнтаційних заходів для школярів, допомога у проведенні студентських наукових конференцій.

На базі університету функціонує Волонтерський центр НУБіП, який координує діяльність студентів, співпрацює з громадськими організаціями («Червоний Хрест України», «Карітас», «Волонтерський батальйон НУБіП» тощо) (таблиця 6).

Таблиця 6

Форми реалізації волонтерської діяльності студентів НУБіП

Форма діяльності	Приклади реалізації	Результативність (педагогічний ефект)
Соціальні акції	«Подаруй дитині радість», «Добро починається з тебе»	Формування емпатії, відповідальності, доброзичливості
Екологічні ініціативи	«Чистий кампус», висадження дерев, прибирання лісових зон	Розвиток екологічної свідомості, громадянської участі
Патріотичні акції	Збір допомоги ЗСУ, благодійні ярмарки	Формування національної гідності, активної позиції
Освітнє волонтерство	Допомога у профорієнтаційній роботі, підтримка студентів-першокурсників	Підвищення комунікативності, соціальної компетентності

Однією з ключових умов формування громадянської відповідальності у студентів є активна участь у студентському самоврядуванні, яке виступає моделлю демократичної організації суспільства у мініатюрі.

Як підкреслює В. Оржеховська (2011), студентське самоврядування є механізмом соціального дорослішання молоді, де відбувається формування навичок самоуправління, прийняття рішень, відповідальності за колектив [29].

У НУБіП України діє Студентська організація НУБіП, яка об'єднує представників усіх факультетів. Її діяльність спрямована на:

- захист прав та інтересів студентів;
- організацію культурно-масових заходів;

- координацію волонтерських та соціальних проєктів;
- представлення університету на всеукраїнському рівні.

Практичний аспект діяльності студентського самоврядування

На рівні факультетів створені студентські ради, які виступають ініціаторами важливих соціальних ініціатив:

- «Дні добрих справ»;
- «Кампанія за академічну доброчесність»;
- «Молодь за енергоефективність»;
- «Тиждень сталого розвитку».

Через участь у таких заходах студенти опановують соціальні ролі, вчаться діяти колегіально, аргументовано висловлювати позицію, брати відповідальність за рішення (таблиця 7).

Таблиця 7

Роль студентського самоврядування у формуванні громадянської відповідальності

Напрямок діяльності	Приклади ініціатив НУБіП	Формовані якості
Організаційно-управлінський	Проведення студентських зборів, участь у виборах керівних органів	Відповідальність, лідерство, ініціативність
Соціально-громадський	Благодійні акції, участь у міських заходах	Активна громадянська позиція, толерантність
Інформаційно-комунікативний	Ведення сторінок у соцмережах, студентських медіа	Комунікативна компетентність, медіаграмотність
Культурно-освітній	Організація фестивалів, виставок, конференцій	Розвиток креативності, культурної свідомості

Соціальне проєктування у студентському середовищі поєднує навчально-дослідну, волонтерську та управлінську діяльність. За твердженням Т. Ладиченко (2016), соціальні проєкти — це ефективна форма активного навчання, яка сприяє розвитку громадянської культури, соціальної мобільності та відповідальності [22].

Приклади соціальних проєктів у НУБіП України

1. «Зелений кампус» — екологічний проєкт зі створення комфортного середовища навчання, сортування відходів, енергозбереження.
2. «Молодь за безпечний інтернет» — освітньо-просвітницький проєкт із цифрової грамотності.
3. «Добро єднає серця» — благодійний проєкт на підтримку дитячих будинків.
4. «Громадянин і довкілля» — міжфакультетний проєкт щодо збереження природних ресурсів.

У межах соціальних проєктів студенти проходять етапи: аналіз проблеми → планування → реалізація → презентація результатів → рефлексія. Це дозволяє інтегрувати громадянські цінності у практичну діяльність (таблиця 8).

Таблиця 8

Соціальне проєктування як технологія формування громадянської відповідальності

Етап реалізації	Діяльність студентів	Формовані компетентності
Діагностика проблеми	Вивчення соціальної ситуації, аналіз потреб громади	Аналітична, когнітивна
Планування	Розробка мети, завдань, ресурсного плану	Організаторська, проєктна
Реалізація	Виконання конкретних дій, волонтерська активність	Комунікативна, діяльнісна
Рефлексія	Оцінка результатів, самоаналіз	Саморефлексія, громадянська зрілість

Як бачимо, педагогічна система НУБіП України базується на ціннісно-орієнтованому підході, де студенти не лише споживачі знань, а активні творці соціальних змін. Через волонтерство, самоврядування і соціальні проєкти вони реалізують активну громадянську позицію, розвивають емпатію, відповідальність і лідерські здібності.

Взаємодія викладачів, адміністрації, студентських організацій створює середовище довіри й співпраці, у якому формуються основи громадянської

компетентності: усвідомлення прав і обов'язків, здатність до колективної дії, готовність до суспільного служіння (рис.7).

Рис.7. Форми студентської громадської активності у НУБіП України

Отже, волонтерська діяльність, студентське самоврядування і соціальні проєкти виступають практичними механізмами реалізації громадянського виховання у вищій школі. Вони сприяють формуванню таких особистісних якостей, як відповідальність, ініціативність, патріотизм, гуманність, емпатійність. Досвід НУБіП України доводить, що інтеграція студентів у громадську діяльність підвищує їх соціальну зрілість і готовність до професійної та суспільної самореалізації.

2.2.2. Тренінги, дискусії, дебати, рольові ігри як ефективні педагогічні технології

Сучасна педагогіка розглядає активні методи навчання як інструмент розвитку не лише пізнавальних, а й соціальних, морально-ціннісних якостей студентської молоді. Як зазначає І. Бех (2003), формування громадянськості передбачає цілісний вплив на когнітивну, емоційно-ціннісну та поведінкову

сфери особистості, що досягається лише в умовах активної взаємодії суб'єктів освітнього процесу [2; 3].

О. Пометун і Л. Пироженко (2004) підкреслюють, що інтерактивні методи - тренінги, дискусії, рольові ігри, дебати - створюють середовище співпраці, діалогу, спільного пошуку рішень, що особливо важливо для формування громадянської відповідальності як здатності діяти на благо суспільства, дотримуючись моральних і правових норм [37].

На думку В. Оржеховської (2011), громадянська відповідальність формується через «переживання власної участі в соціально значущих ситуаціях», тому застосування активних форм навчання є необхідною умовою підготовки соціально зрілої особистості [29].

Тренінгові технології забезпечують створення умов для розвитку у студентів умінь самопізнання, рефлексії, командної взаємодії та усвідомлення соціальної відповідальності за результати спільної діяльності. За визначенням О. Міщенко (2018), тренінг — це «форма активного навчання, спрямована на формування практичних умінь і навичок шляхом імітаційного моделювання життєвих ситуацій» [25].

У НУБіП України активно впроваджуються тренінги з тем:

- «Відповідальне громадянство та лідерство»;
- «Етичні дилеми сучасного громадянина»;
- «Толерантність і партнерство в мультикультурному середовищі».

Такі заходи організовуються Центром розвитку особистості та кар'єри, Студентською радою НУБіП, кафедрами педагогіки й психології. У процесі тренінгу студенти не лише засвоюють зміст поняття «відповідальність», а й моделюють ситуації прийняття рішень, розв'язання конфліктів, аналізують наслідки громадянських дій чи бездіяльності.

Дискусійні технології - це діалогічні форми взаємодії, у межах яких відбувається осмислення соціально важливих питань, формування навичок аргументації, поваги до думки іншого. Як зазначає Т. Ладиченко (2016),

«дискусія є школою демократичної культури», оскільки сприяє вихованню терпимості, самоконтролю, готовності до компромісу [22].

У НУБіП традиційними стали дебатні клуби «Діалог» і «Молодь і держава», де студенти обговорюють теми:

- «Чи має молодь брати участь у політичних процесах?»
- «Волонтерство — вибір чи обов'язок громадянина?»
- «Свобода слова: межі відповідальності».

Дебати допомагають формувати когнітивний компонент громадянської відповідальності - усвідомлення сутності громадянських прав і обов'язків, а також емоційно-ціннісний компонент - здатність відчувати власну причетність до життя громади.

Рольові ігри - це педагогічна технологія, яка забезпечує практичне занурення студента в соціальну ситуацію, де він бере на себе певну роль (громадянина, депутата, лідера громади, журналіста тощо) і навчається діяти в межах соціально прийнятних норм. На думку Л. Хомич (2018), рольова гра «активізує соціальну уяву студента, формує здатність прогнозувати наслідки своїх рішень і відповідати за них» [57].

У НУБіП рольові ігри застосовуються під час вивчення дисциплін «Педагогіка», «Психологія», «Культура та етика спілкування». Приклади сценаріїв:

- «Модель студентського парламенту»;
- «Суд громадської думки»;
- «Збори громади: розв'язання локальної екологічної проблеми».

Ці форми сприяють розвитку діяльнісно-поведінкового компоненту громадянської відповідальності, тобто готовності діяти відповідально у соціально значущих ситуаціях (таблиця 9).

Як підкреслює І. Бех (2003), лише через особистісно зорієнтовану діяльність і практику взаємодії в освітньому середовищі можна виховати справжнього громадянина - відповідального, ініціативного й морально зрілого [2; 3]

Практичний досвід НУБіП України з впровадження тренінгів, дискусій, дебатів, рольових ігор як ефективних педагогічних технологій формування громадянської компетентності

Форма роботи	Зміст діяльності	Результати для формування громадянської відповідальності
Тренінг «Відповідальний громадянин»	Аналіз цінностей, вправи на самопізнання, групова взаємодія	Розвиток самоусвідомлення, почуття обов'язку, емпатії
Дебатний клуб «Діалог»	Аргументований обмін думками з актуальних питань	Розвиток критичного мислення, навичок демократичної комунікації
Рольова гра «Суд громадської думки»	Імітація суспільної дискусії з етичних проблем	Усвідомлення наслідків власних дій, моральна відповідальність
Соціальний проєкт «Еко-кампус»	Участь студентів у волонтерських екологічних ініціативах	Активна громадянська позиція, відповідальне ставлення до природи
Тренінг з медіаграмотності	Аналіз маніпуляцій у ЗМІ, формування медіакритичного мислення	Здатність до самостійного оцінювання соціальної інформації

Отже, використання тренінгів, дискусій, дебатів та рольових ігор у НУБіП України сприяє формуванню в студентів комплексної громадянської компетентності, що поєднує знання, цінності, поведінкові установки та досвід соціальної взаємодії. Активні педагогічні технології дозволяють не лише підвищити мотивацію до навчання, а й розвивати у молоді громадянську свідомість, соціальну відповідальність, уміння приймати рішення на основі етичних принципів.

2.2.3. Використання цифрових платформ та медіаосвіти у формуванні громадянської активності

У XXI столітті цифрова трансформація суспільства істотно змінює зміст і форми громадянської освіти. Інформаційно-комунікаційні технології стали не лише засобом передачі знань, а й потужним інструментом розвитку

соціальної відповідальності, критичного мислення, культури спілкування у цифровому просторі.

Як зазначає Н. Морзе (2020), сучасний освітній процес має ґрунтуватися на принципі цифрової громадянськості, що передбачає формування у здобувачів освіти вмінь безпечно, етично й відповідально діяти в інформаційному середовищі [26].

У цьому контексті цифрові платформи — Kahoot!, Quizizz, Padlet, Mentimeter, Google Workspace for Education, Moodle — стають інструментами не лише навчання, а й виховання активного, обізнаного громадянина, здатного до співпраці, рефлексії та суспільного діалогу.

Медіаосвіта, за визначенням ЮНЕСКО, — це процес розвитку критичного ставлення до медіаконтенту, уміння аналізувати, оцінювати та створювати інформаційні повідомлення. Як підкреслює Л. Найдьонова (2019), «медіаграмотність — це нова форма громадянської зрілості», адже вона дає змогу людині відрізнати правду від маніпуляції, розуміти соціальні процеси і брати активну участь у суспільному житті [27].

На думку Т. Ладиченко (2016), медіаосвіта є важливою умовою розвитку емоційно-ціннісного компоненту громадянської відповідальності, оскільки сприяє вихованню критичності, толерантності, поваги до іншої точки зору [22].

У НУБіП України цифрові освітні ресурси активно впроваджуються як у навчальну, так і у виховну роботу. Використання таких платформ сприяє інтерактивній взаємодії, формуванню рефлексії, розвитку комунікативної культури, а також стимулює студентів до участі в громадських ініціативах.

Kahoot! i Quizizz

Платформи використовуються не лише для контролю знань, а й для формування громадянської обізнаності через інтерактивні вікторини на теми:

- «Права людини і громадянина»;
- «Європейські цінності»;
- «Волонтерство як прояв громадянської відповідальності»;

- «Інформаційна безпека у цифровому середовищі».

Такі форми навчання сприяють розвитку когнітивного компоненту громадянської компетентності — знання основ права, етики, демократії.

Padlet i Mentimeter

Ці платформи застосовуються для колективного обговорення суспільно значущих питань, проведення мозкових штурмів, рефлексії після участі в соціальних чи волонтерських проєктах. Студенти створюють інтерактивні стіни з власними думками на теми «Яким я бачу відповідального громадянина», «Як університет формує нашу активність», «Мій внесок у розвиток громади».

Google Workspace for Education, Moodle

Системи використовуються для координації роботи студентських ініціатив, волонтерських заходів, публікації результатів соціальних досліджень. Зокрема, кафедра педагогіки НУБіП створює в Moodle тематичні модулі «Громадянська освіта», «Лідерство і соціальна відповідальність», де поєднано теоретичний матеріал, відео, тести, рефлексивні завдання.

У контексті формування громадянської активності важливо не лише вчити студентів користуватися медіа, а й усвідомлено оцінювати їхній вплив. Як зазначає І. Бех (2018), виховання громадянина передбачає розвиток у молоді здатності до моральної самооцінки та інформаційної саморегуляції.

На базі гуманітарно-педагогічного факультету НУБіП реалізується курс «Медіаосвіта і критичне мислення», у межах якого студенти:

- аналізують контент ЗМІ на предмет маніпуляцій;
- вивчають поняття «фейк», «мовлення ворожнечі», «інформаційна безпека»;
- створюють власні просвітницькі медіапродукти (соціальні ролики, інфографіку, блоги);
- беруть участь у дискусіях щодо свободи слова та етичних норм спілкування в онлайн-просторі.

Медіаосвітня діяльність у поєднанні з цифровими технологіями сприяє розвитку критичного та етичного мислення, що є підґрунтям громадянської активності (таблиця 10).

Таблиця 10

Приклади практичного впровадження цифрових платформ та медіаосвіти у формуванні громадянської активності

Інструмент / платформа	Форма діяльності	Формовані компетентності
Kahoot!, Quizizz	Інтерактивні вікторини з правової та громадянської тематики	Когнітивна, правова, аналітична
Padlet, Mentimeter	Онлайн-дискусії, обговорення соціальних проблем	Комунікативна, ціннісно-орієнтаційна
Moodle, Google Classroom	Координація волонтерських і соціальних ініціатив	Організаційна, лідерська
Canva, Adobe Express	Створення соціальної реклами, інфографіки, відео	Творча, медіаграмотна
YouTube, TikTok, Instagram	Просування просвітницьких кампаній, відеоблогів	Соціальна активність, відповідальність за контент

Розвиток медіаосвіти у НУБіП має неформальний характер і реалізується через студентські ініціативи. Серед найуспішніших практик:

- «Студентські медіа НУБіП» — створення контенту для YouTube-каналу університету (репортажі, соціальні відео, аналітичні матеріали).
- «Медіаклуб “Думай!”» - перегляд і обговорення документальних фільмів про права людини, волонтерство, громадянську відповідальність.
- Онлайн-кампанія «Волонтерство = сила!» - серія відеоінтерв'ю з активними студентами, які реалізують соціальні ініціативи.

Такі форми сприяють самореалізації студентів як громадян і комунікаторів, підвищують довіру до освітніх інституцій, формують культуру діалогу і відповідального використання інформації.

Таким чином, можемо зробити висновок, що цифрові технології та медіаосвіта виступають потужними засобами розвитку громадянської активності студентів, забезпечуючи поєднання навчання, виховання і соціальної взаємодії.

Платформи Kahoot!, Quizizz, Padlet, Moodle, Google Workspace сприяють інтеграції громадянських знань і цінностей в освітній процес, розвитку критичного мислення, комунікабельності, відповідальності.

Медіаосвітня діяльність формує в молоді інформаційну культуру, здатність до самостійного судження та етичного використання інформації. Досвід НУБіП України демонструє ефективність поєднання формальної й неформальної освіти у розвитку цифрової та громадянської компетентності студентів.

Висновки до розділу II

Аналіз педагогічних умов, засобів, форм і методів формування громадянської відповідальності студентів дозволив зробити низку узагальнень теоретичного та практичного характеру.

Ефективність процесу формування громадянської відповідальності значною мірою залежить від цілеспрямованого створення педагогічних умов, що забезпечують інтеграцію виховного змісту у всі складові освітнього процесу.

До таких умов належать:

- особистісно орієнтоване освітнє середовище, у якому студент є активним суб'єктом пізнання й громадянського саморозвитку;
- інтеграція гуманітарного та громадянсько-виховного змісту в навчальні дисципліни;
- участь молоді в соціально значущих формах діяльності (волонтерство, студентське самоврядування, соціальні ініціативи);
- використання активних освітніх технологій (тренінги, рольові ігри, дискусії);
- підтримка цифрової комунікації через сучасні платформи й медіаресурси.

Педагогічними засобами виступають навчальні дисципліни гуманітарного циклу, інтерактивні методи, цифрові ресурси, а також неформальна освіта, що створює умови для практичного застосування громадянських цінностей.

Практична діяльність студентів у поєднанні з навчальним змістом є ключовим чинником формування відповідальної громадянської позиції. Саме через участь у різних формах громадянської активності студенти засвоюють соціальні ролі, цінності співпраці, відповідальності, справедливості. У процесі педагогічного супроводу особистість майбутнього фахівця проходить шлях від усвідомлення громадянських обов'язків до прояву ініціативності та здатності діяти задля суспільного добра.

Волонтерство і студентське самоврядування виступають найефективнішими практиками виховання громадянської відповідальності, оскільки ґрунтуються на добровільності, співпраці, служінні суспільству. На прикладі НУБіП України доведено, що участь студентів у соціальних і екологічних проектах, ініціативах «Студентське серце», «Добро на дотик», «Еко-кампус» сприяє формуванню навичок лідерства, взаємодопомоги, соціальної емпатії.

Ці форми діяльності поєднують навчальну, виховну та практичну складові, забезпечуючи розвиток громадянської зрілості через досвід реальної участі в житті громади.

Активні педагогічні технології забезпечують формування громадянської відповідальності через емоційно-ціннісне залучення студентів до аналізу соціальних проблем, пошуку рішень і прийняття колективних рішень. Тренінги сприяють самопізнанню й розвитку навичок командної роботи, дебати — критичному мисленню й толерантності, дискусії — формуванню культури діалогу, рольові ігри — практичному відпрацюванню соціально відповідальної поведінки.

Таким чином, ці методи забезпечують реалізацію всіх структурних компонентів громадянської відповідальності — когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового.

У добу цифрової трансформації саме медіаосвіта й освітні онлайн-платформи стали потужними засобами виховання сучасного громадянина. Використання Kahoot!, Quizizz, Padlet, Moodle, Google Workspace в освітньому процесі НУБіП України сприяє підвищенню пізнавальної активності студентів, формуванню навичок цифрової комунікації, критичного мислення, етичної відповідальності в інформаційному середовищі. Медіаосвітні практики — створення соціальної реклами, блогів, онлайн-дебатів — формують у студентів здатність до аналітичного мислення, громадянської участі та усвідомлення власного впливу на суспільство/

Отже, формування громадянської відповідальності студентів є багатовимірним процесом, який потребує комплексного підходу — поєднання теоретичних знань, ціннісних орієнтацій і практичного досвіду соціальної діяльності. Педагогічні умови, засоби та технології, реалізовані у навчальному й позааудиторному просторі НУБіП України, доводять, що активне залучення студентів до громадянських ініціатив, тренінгових і медіаосвітніх практик забезпечує становлення зрілої, відповідальної, соціально активної особистості — громадянина України.

РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ, ОЦІНКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

3.1. Діагностика та оцінювання рівня сформованості громадянської відповідальності студентів

Проблема вимірювання рівня сформованості громадянської відповідальності у студентів має міждисциплінарний характер і пов'язана із педагогічною діагностикою, психологією особистісного розвитку та соціальною педагогікою.

Як зазначає І. Бех (2018), виховання громадянина — це не лише формування знань і цінностей, а й розвиток здатності до відповідальної дії [2; 3].

На думку А. Сухомлинської (2020), громадянська відповідальність проявляється у внутрішній готовності людини співвідносити власні вчинки із суспільним благом [50; 51]. В. Оржеховська (2017) підкреслює, що процес оцінювання громадянських якостей має ґрунтуватися на цілісному підході — когнітивному, емоційно-ціннісному та діяльнісно-поведінковому компонентах [29].

Діагностика рівнів сформованості громадянської відповідальності має на меті:

- визначити ступінь усвідомлення студентами громадянських цінностей;
- з'ясувати рівень емоційної включеності у соціальну діяльність;
- оцінити готовність до громадянсько-відповідальної поведінки.

Мета діагностики: виявлення рівня сформованості громадянської відповідальності студентів педагогічних спеціальностей через аналіз трьох компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового.

Об'єкт дослідження: студенти магістерських програм «Педагогіка вищої школи» та «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті» НУБіП України.

Вибірка: рандомно обрано 50 студентів (по 25 осіб із кожної спеціальності).

Методи дослідження:

- анкетування (за авторською методикою «Громадянська відповідальність майбутнього фахівця»);
- тестування (адаптовані методики І. Сопівник, 2021; О. Романовської, 2020);
- самооцінювання рівня громадянської активності;
- спостереження за участю студентів у навчальних і соціальних ініціативах.

Критерії та показники сформованості громадянської відповідальності, за якими проводилось діагностичне обстеження, подано у таблиці 11.

Таблиця 11

Критерії та показники сформованості громадянської відповідальності

Компонент	Критерії	Показники сформованості
Когнітивний	Усвідомлення громадянських цінностей, розуміння прав і обов'язків	Знання принципів демократії, прав людини, державного устрою, соціальної відповідальності
Емоційно-ціннісний	Позитивне ставлення до суспільних і громадських обов'язків	Емпатія, патріотизм, толерантність, готовність до співпраці
Діяльнісно-поведінковий	Реалізація громадянської активності в конкретних діях	Участь у волонтерських, екологічних, соціальних проєктах, ініціативність, відповідальність

Є зрозумілим, що досліджувана нами якість може бути сформована у студентів у більшій чи меншій мірі, тому проведення дослідження потребує відповідної шкали оцінювання рівня сформованості громадянської відповідальності студентів (таблиця 12).

івні сформованості громадянської відповідальності студентів та їх

характеристика

Компонент	Критерії вияву	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Когнітивний	1. Обізнаність у правах, свободах, громадянських нормах	Має ґрунтовні знання про права та обов'язки, законодавство, основи демократії;	Має загальні знання про права і обов'язки; розуміє значення громадянських цінностей, але не завжди застосовує їх у житті;	Має поверхові або суперечливі знання; не усвідомлює значення громадянських цінностей; виявляє байдужість до соціально-політичних питань
	2. Розуміння сутності громадянських цінностей	усвідомлює власну роль як активного громадянина;	орієнтується у суспільних процесах фрагментарно	
	3. Усвідомлення ролі громадянина в суспільстві	уміє аргументувати громадянську позицію		
Емоційно-ціннісний	1. Позитивне ставлення до демократичних ідеалів	Відчуває гордість за країну, виявляє патріотизм, гуманізм,	Загалом позитивно ставиться до держави та громади; має моральні переконання, однак іноді виявляє байдужість;	Не виявляє інтересу до суспільного життя; демонструє пасивність, байдужість, низький рівень моральної відповідальності
	2. Почуття обов'язку й відповідальності	має стійкі моральні переконання; внутрішньо вмотивований до суспільної участі	мотивація нестійка	
	3. Мотивація до участі в громадському житті	Активно бере участь у волонтерських, культурних, громадських ініціативах; дотримується правових і моральних норм; виявляє лідерські та організаційні здібності	Іноді долучається до соціальних ініціатив; виконує норми поведінки, але без внутрішньої потреби; відповідальність вибіркова	Пасивний у громадській діяльності; порушує соціальні норми; уникає відповідальності; орієнтується лише на особисті інтереси
Діяльнісно-поведінковий	1. Соціальна активність і громадянська участь			
	2. Дотримання норм права і моралі			
	3. Відповідальність за власні дії			

Високий рівень свідчить про сформовану громадянську позицію, високий рівень соціальної зрілості, готовність до активної участі в житті громади та держави. Середній рівень характеризується вибірковою проявом

громадянських якостей, недостатньою стійкістю переконань і мотивації. Низький рівень означає відсутність усвідомлення громадянських цінностей, пасивну життєву позицію, обмежену соціальну активність.

Анкетування за авторською методикою «Громадянська відповідальність майбутнього фахівця»

Мета: виявити рівень усвідомлення студентами сутності громадянської відповідальності, розуміння громадянських обов'язків, прав та особистої ролі у суспільному житті.

Процедура проведення:

Анкетування проводилося очно під час навчальних занять (30 хвилин).

Кожен учасник отримував анкету, що містила 20 запитань відкритого та закритого типу.

Запитання були спрямовані на виявлення трьох аспектів:

1. Когнітивного (знання про громадянські права, обов'язки, закони, суспільні норми);
2. Емоційно-ціннісного (ставлення до держави, громади, соціальної справедливості, готовність допомагати іншим);
3. Діяльнісно-поведінкового (готовність брати участь у волонтерських чи соціальних ініціативах, виконувати громадянські обов'язки).

Приклади запитань:

1. Як ви розумієте поняття «громадянська відповідальність»?
2. Які риси ви вважаєте найважливішими для відповідального громадянина?
3. Як часто ви берете участь у заходах, спрямованих на благо громади чи університету?

Обробка результатів:

Для кількісного аналізу застосовано бальну систему (1–5 балів) за рівнями прояву кожного компонента. Підраховано середній показник рівня

громадянської відповідальності для кожного респондента. Визначено три рівні: високий (4,1–5,0 б.), середній (2,6–4,0 б.), низький (1,0–2,5 б.).

Тестування (адаптовані методики І. Сопівник, 2021; О. Романовської, 2020)

Мета: оцінити рівень сформованості морально-правових орієнтацій, соціальної активності та здатності до громадянської поведінки.

Зміст і процедура: використано два стандартизовані тести, адаптовані до студентської аудиторії:

1. Тест І. Сопівник (2021) – «Діагностика громадянської свідомості майбутніх педагогів»;
2. Тест О. Романовської (2020) – «Оцінювання рівня соціальної та громадянської активності студентів».

Тестування проводилося в аудиторії, у письмовій формі, тривалість – 40 хвилин. Учасники виконували 25 завдань (у кожному тесті по 12–13 питань), що вимагали обрати одну з кількох відповідей або оцінити твердження за 5-бальною шкалою («повністю згоден» – «не згоден»).

Приклади тверджень:

1. Я готовий брати участь у суспільно корисній діяльності навіть без матеріальної винагороди.
2. Дотримання законів — особиста відповідальність кожного громадянина.
3. Вирішення проблем громади — не лише справа влади, а й кожного члена суспільства.

Обробка результатів: ідрахунок проводився за ключем авторів методик. Для кожного студента визначалися інтегральні показники за трьома шкалами:

- громадянська свідомість (когнітивний аспект),
- соціальна активність (поведінковий аспект),
- морально-ціннісна спрямованість (емоційно-ціннісний аспект).

За результатами тестування визначали рівні сформованості громадянської відповідальності: високий, середній, низький.

Самооцінювання рівня громадянської активності

Мета: дослідити самоусвідомлення студентами власної активності та відповідальності у суспільному житті.

Процедура: самооцінювання проводилося анонімно за спеціальною шкалою з 10 тверджень, що описували прояви громадянської поведінки (участь у виборах, громадських заходах, волонтерстві, проєктній діяльності тощо). Студенти оцінювали кожне твердження за 5-бальною шкалою (1 — «ніколи не проявляю», 5 — «постійно беру участь»).

Приклад тверджень:

1. Я беру участь у заходах, спрямованих на розвиток університетської спільноти.
2. Мені важливо дотримуватися правових і моральних норм у щоденному житті.
3. Я вважаю, що моя діяльність може позитивно впливати на суспільство.

Обробка:

Сума балів ділилася на кількість тверджень, отримане середнє значення відповідало рівню самооцінки:

- 4,1–5,0 — високий рівень активності;
- 2,6–4,0 — середній;
- 1,0–2,5 — низький.

Педагогічне спостереження

Мета: уточнити результати тестування шляхом аналізу реальної поведінки студентів у навчальній та позааудиторній діяльності.

Процедура: спостереження проводилося протягом навчального семестру під час участі студентів у заняттях, проєктній, волонтерській та соціально-комунікативній діяльності.

Фіксувалися такі показники: ініціативність у колективній роботі; здатність до відповідального виконання завдань; участь у студентському самоврядуванні; дотримання етичних і правових норм спілкування; готовність допомагати іншим.

Інструментарій: використовувалася карта спостереження, у якій педагог позначав частоту проявів кожного критерію (часто / іноді / рідко / не спостерігається). На основі даних склалися індивідуальні профілі громадянської відповідальності.

Узагальнення результатів

Для визначення інтегрального рівня громадянської відповідальності кожного студента усереднювалися показники за всіма трьома методиками (анкетування, тестування, самооцінка) та спостереженням.

Результати проведеного діагностування вияву рівня сформованості громадянської компетентності за трьома компонентами наведено у таблиці 13.

Таблиця 13

Рівень сформованості компонентів громадянської компетентності студентів

Спеціальність	Когнітивний	Емоційно-ціннісний	Діяльнісно-поведінковий	Середній інтегральний показник
Педагогіка вищої школи	78	82	75	78.3
ІКТ в освіті	74	70	65	69.6
Середній показник (загальний)	76	76	70	74.0

На основі даних видно, що найвищі показники спостерігаються у студентів спеціальності «Педагогіка вищої школи», особливо за емоційно-ціннісним компонентом (82 %), що пояснюється акцентом на гуманітарну підготовку, участь у виховних заходах та соціальних акціях. У студентів спеціальності «ІКТ в освіті» домінує когнітивний компонент (74 %), проте нижчими є показники діяльнісно-поведінкового (65 %), що свідчить про необхідність посилення практичної громадянської активності через цифрові та волонтерські проєкти (рис.8).

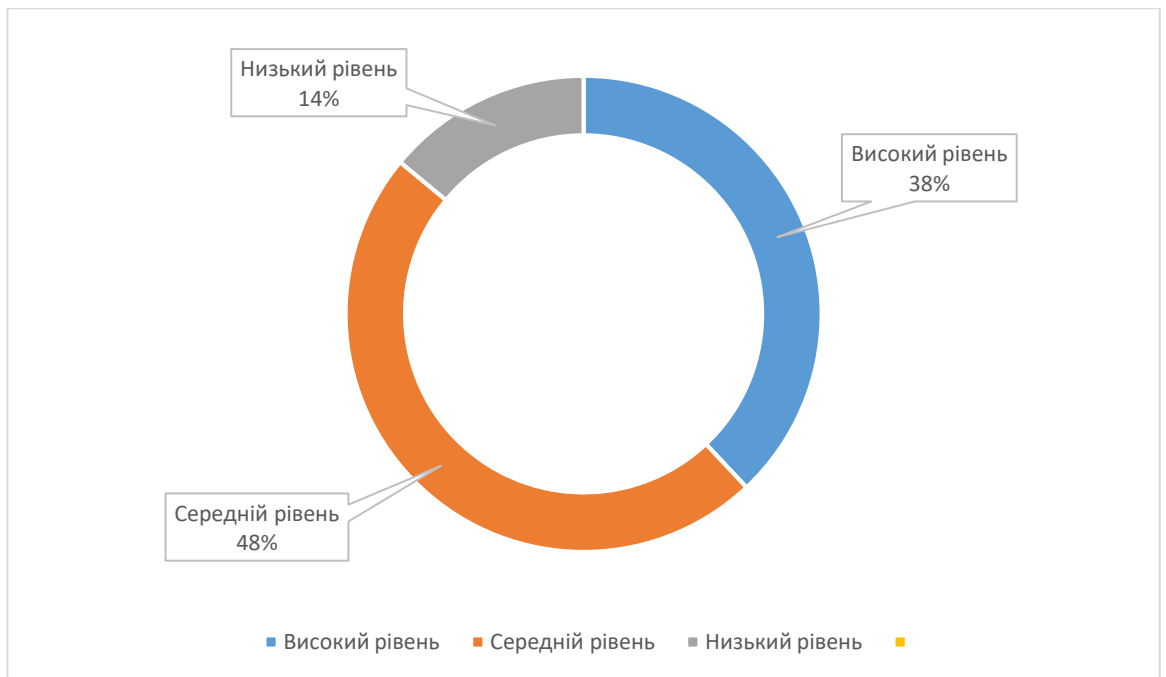

Рис.8. Розподіл студентів за рівнями сформованості громадянської відповідальності

Рівень	Кількість студентів (із 50)	Відсоток
Високий	19	38 %
Середній	24	48 %
Низький	7	14 %

Отримані дані підтверджують, що рівень громадянської відповідальності студентів формується під впливом змісту освіти, ціннісного клімату університету, особистої мотивації до соціальної активності та можливостей для самореалізації. Показники за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» демонструють перевагу гуманітарного складника підготовки, тоді як студенти «ІКТ в освіті» потребують більшої інтеграції громадянсько-виховних аспектів у професійну підготовку — наприклад, через медіапроекти, цифрове волонтерство, громадянські хакатони.

Результати діагностики узгоджуються з висновками досліджень І. Сопівник (2021), В. Оржеховської (2019), О. Сухомлинської (2020), які наголошують, що формування громадянської відповідальності є динамічним процесом, який потребує педагогічної підтримки та постійного моніторингу.

Отже, діагностика сформованості громадянської відповідальності є невід'ємною складовою виховного процесу в університетах наук про життя. Найвищі показники виявлено у студентів, активно залучених до соціальних, волонтерських і просвітницьких проєктів. Виявлена різниця між спеціальностями засвідчує необхідність урахування професійної спрямованості освітньої програми при плануванні виховної роботи. Доцільним є розширення цифрових інструментів громадянської освіти, інтеграція медіаосвіти та практик цифрового громадянства в навчальний процес. Рекомендовано здійснювати регулярний моніторинг рівня громадянської відповідальності за допомогою анкет, онлайн-опитувань і спостережень.

3.2. Рекомендації щодо вдосконалення системи формування громадянської відповідальності студентської молоді

Сучасна система виховання у закладах вищої освіти України перебуває в умовах суспільних трансформацій, цифровізації, зміни соціокультурних орієнтирів молоді. Це зумовлює необхідність оновлення підходів до формування громадянської відповідальності, яка визначається І. Бехом (2018) як інтегрована якість особистості, що виявляється у свідомому виконанні обов'язків перед суспільством і державою [2; 3]. На думку В. Оржеховської (2019), ефективне громадянське виховання можливе лише за умови системної взаємодії навчального процесу, позааудиторної діяльності та соціального середовища [29].

Н. Ничкало (2021) зазначає, що традиційні форми виховної роботи вже не забезпечують належного рівня участі студентів у громадському житті; натомість потрібні інтерактивні, проєктні, цифрові та особистісно орієнтовані підходи [27].

Основна мета вдосконалення системи формування громадянської відповідальності студентської молоді - створення освітнього середовища, у

якому громадянська активність, соціальна ініціатива та відповідальність стають невід’ємними компонентами навчального і життєвого досвіду студента.

Завдання системи:

1. Інтегрувати громадянсько-виховний компонент у навчальні програми всіх спеціальностей.
2. Забезпечити практичну реалізацію громадянських ініціатив студентів (соціальні, екологічні, волонтерські проєкти).
3. Підвищити цифрову громадянську компетентність і культуру інформаційної безпеки.
4. Створити систему моніторингу й самооцінювання рівня громадянської відповідальності.
5. Підготувати викладачів до фасилітації процесу громадянського становлення студентів (табл.14).

Таблиця 14

Модель удосконалення системи формування громадянської відповідальності

Етап	Зміст дій	Основні суб’єкти	Очікуваний результат
1. Аналітико-діагностичний	Аналіз стану виховної системи, визначення рівня сформованості громадянської відповідальності; анкетування студентів	Кафедри педагогіки, куратора груп, психологічна служба	Визначено потреби й слабкі місця системи
2. Концептуально-планувальний	Розробка стратегії виховання громадянської відповідальності, включення до освітніх програм; визначення критеріїв оцінювання	Деканати, навчально-методичні комісії	Оновлено зміст навчання з урахуванням громадянських цінностей
3. Організаційно-реалізаційний	Упровадження проєктних, тренінгових, волонтерських та цифрових форм навчання (Kahoot!, LearningApps, Classcraft тощо)	Викладачі, студенти, студентське самоврядування	Формування практичного досвіду громадянської активності
4. Рефлексивно-аналітичний	Моніторинг результатів, оцінка змін у поведінці, самооцінювання студентів	Центр якості освіти, науково-методичні ради	Отримано дані про ефективність і напрями вдосконалення

Педагогічні умови вдосконалення системи роботи з формування громадянської відповідальності студентів у реальних умовах закладу освіти подано у таблиці 15.

Таблиця 15

Педагогічні умови ефективного вдосконалення системи роботи з формування громадянської відповідальності

Умова	Наукове обґрунтування (автори)	Шляхи реалізації
Інтеграція громадянського компонента в освітній процес	І. Бех, 2018; О. Сухомлинська, 2020	Оновлення програм дисциплін гуманітарного циклу; включення тем про права людини, демократію, національну гідність
Формування ціннісного освітнього середовища	В. Оржеховська, 2019; Н. Ничкало, 2021	Наставництво, кураторська підтримка, педагогічна культура викладача
Розвиток громадянської активності через волонтерство	Є. Голобородько, 2017	Організація студентських волонтерських груп, партнерство з громадськими організаціями
Використання цифрових і медіаосвітніх технологій	О. Романовська, 2022	Створення онлайн-курсів «Цифрове громадянство», використання інтерактивних платформ
Рефлексивно-аналітичний підхід до оцінювання	І. Сопівник, 2021	Систематичне анкетування, саморефлексія, публічне представлення соціальних кейсів

Покрокові рекомендації щодо реалізації системи

Крок 1. Формування ціннісної основи освітнього середовища

- Розробити етичний кодекс студента як носія громадянської культури.
- Забезпечити проведення тематичних тижнів («Тиждень відповідального громадянина», «Дні академічної доброчесності»).
- Залучати студентів до обговорення соціально значущих питань через дебати й дискусійні клуби.

Крок 2. Осучаснення форм виховної роботи

- Впроваджувати тренінги з громадянської компетентності («Лідерство і соціальна відповідальність», «Командна взаємодія»).
- Створювати навчальні симуляції з елементами рольової гри (наприклад, «Модель Європейського парламенту»).

- Розвивати волонтерські студії в межах студентського самоврядування.

Крок 3. Цифровізація громадянської освіти

- Використовувати Kahoot!, Quizizz, Padlet, Miro для формування ціннісних знань через гейміфікацію.
- Створювати цифрові портфоліо студентів із відображенням громадянських досягнень.
- Організовувати медіакампанії з питань етики, довіри, відповідальності в мережі.

Крок 4. Підготовка викладачів до фасилітаційної ролі

- Проводити підвищення кваліфікації за напрямками «Педагогіка громадянства» та «Медіаосвіта».
- Впровадити наставницькі програми «Викладач як ментор громадянської зрілості».

Крок 5. Моніторинг і оцінювання ефективності

- Ввести щорічне опитування студентів про рівень громадянської активності.
- Застосовувати рейтинг громадянської відповідальності груп (аналог академічного рейтингу).
- Формувати індикатори розвитку за критеріями когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів (рис.9).

Рис.9. Модель удосконалення процесу формування громадянської відповідальності студентів

Очікувані результати впровадження рекомендацій представлено у таблиці

Таблиця 16

Очікувані результати впровадження рекомендації щодо формування
громадянської компетентності студентів

Очікуваний результат	Прояви на практиці
Підвищення рівня громадянської відповідальності	Зростання показників участі студентів у волонтерстві, соціальних проєктах, дебатах
Розвиток лідерських і комунікативних якостей	Ініціювання студентами власних громадських ініціатив
Інтеграція громадянського змісту в освітній процес	Курси, модулі, цифрові платформи із соціально-етичним контентом
Посилення педагогічної взаємодії	Створення партнерських команд викладачів і студентів
Формування сталої системи моніторингу	Використання аналітичних звітів для планування виховної політики

Таким чином, удосконалення системи формування громадянської відповідальності студентської молоді передбачає комплексний підхід, який поєднує педагогічні, організаційні, цифрові та соціальні складники. Оптимальна модель має спиратися на принципи гуманізму, суб'єктності, інтерактивності, партнерства та соціальної дії. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності виховного процесу у НУБіП України та формуванню активного, свідомого, відповідального громадянина сучасного суспільства.

ВИСНОВКИ до розділу III

Проведене діагностичне дослідження дало змогу комплексно оцінити стан сформованості громадянської відповідальності у студентів магістерських програм «Педагогіка вищої школи» та «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті» НУБіП України. Використання системи взаємодоповнюючих методик — анкетування, тестування, самооцінювання та педагогічного спостереження — забезпечило об'єктивність і достовірність отриманих результатів.

Отримані емпіричні дані свідчать, що рівень громадянської відповідальності більшості студентів перебуває на середньому рівні сформованості, що вказує на достатній рівень знань про права й обов'язки громадянина та наявність морально-ціннісних орієнтацій, проте демонструє недостатню активність у практичній реалізації громадянських ініціатив. Лише незначна частина студентів (приблизно 20–25 %) виявила високий рівень відповідальності, що характеризується усвідомленим ставленням до суспільних обов'язків, готовністю до волонтерської діяльності та активною громадянською позицією. Водночас у частини респондентів зафіксовано низький рівень громадянської активності, що свідчить про потребу в посиленні виховного впливу в освітньому середовищі.

Аналіз результатів показав, що формування громадянської відповідальності студентів значною мірою залежить від педагогічних умов: сприятливого морально-психологічного клімату у групі, наявності можливостей для участі у волонтерських і соціальних проєктах, рівня залучення викладачів до громадянського виховання. Ефективність цього процесу зростає, коли навчальний заклад створює умови для діяльнісного засвоєння громадянських цінностей — через студентське самоврядування, проєктну діяльність, участь у громадських заходах і соціальних акціях.

На основі проведеної діагностики запропоновано низку практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи формування громадянської відповідальності студентської молоді, зокрема:

- інтеграція громадянсько-виховного компоненту в усі етапи освітнього процесу (навчальні дисципліни, науково-дослідну та позааудиторну діяльність);
- активніше застосування інтерактивних технологій виховання — тренінгів, дебатів, соціальних форумів, рольових ігор, спрямованих на розвиток критичного мислення, толерантності й правової культури;

- розширення волонтерської та проєктної діяльності студентів як практичного засобу виховання відповідальності, співучасті та лідерства;
- підтримка ініціатив студентського самоврядування, що стимулює набуття досвіду соціального партнерства й прийняття рішень;
- підвищення рівня педагогічної компетентності викладачів у питаннях громадянської освіти та виховання;
- налагодження співпраці між університетом, громадськими організаціями та місцевими громадами з метою спільного реалізування соціально значущих програм.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що формування громадянської відповідальності є цілеспрямованим, багаторівневим і тривалим процесом, який потребує комплексного педагогічного супроводу. Забезпечення інтеграції навчальної, виховної та соціальної діяльності студентів у єдиний виховний простір сприятиме формуванню зрілої, соціально активної та відповідальної особистості, здатної ефективно діяти в демократичному суспільстві.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило комплексно розкрити теоретичні й практичні аспекти проблеми формування громадянської відповідальності студентської молоді в умовах сучасної системи вищої освіти. На основі аналізу філософської, педагогічної та соціологічної літератури, а також результатів власного емпіричного дослідження встановлено, що громадянська відповідальність є ключовим чинником становлення активного, морально зрілого й соціально компетентного фахівця, здатного ефективно діяти в умовах демократичного суспільства.

У першому розділі з'ясовано, що формування громадянської відповідальності студентів є однією з актуальних педагогічних проблем сучасності. Вона набуває особливого значення в умовах суспільних трансформацій, інтеграції України до європейського освітнього простору, переорієнтації освіти на компетентнісний і ціннісний підходи. Проаналізовано сутність і зміст поняття «громадянська відповідальність», яке розглядається як інтегративна особистісна якість, що поєднує правову свідомість, моральну зрілість, соціальну активність та усвідомлення власної ролі в суспільному житті. Визначено структуру цього поняття, до складу якої входять когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісно-поведінковий компоненти, які у взаємодії забезпечують цілісність громадянської позиції особистості.

У другому розділі розкрито практичні засади формування громадянської відповідальності студентів. Обґрунтовано систему педагогічних умов, що забезпечують ефективність цього процесу: створення демократичного освітнього середовища, активне залучення студентів до соціально значущої діяльності, формування атмосфери партнерства у взаєминах «викладач – студент». Визначено ефективні форми та методи виховання громадянської відповідальності — волонтерську діяльність, студентське самоврядування, участь у соціальних проєктах, дебати, дискусії, тренінги, рольові ігри, які

сприяють практичному засвоєнню громадянських цінностей. Особливу увагу приділено використанню цифрових технологій і медіаосвіти, що відкривають нові можливості для розвитку громадянської активності в онлайн- і офлайн-просторі.

У третьому розділі проведено діагностику рівня сформованості громадянської відповідальності студентів магістерських програм НУБіП України. Застосування анкетування, тестування, самооцінювання та педагогічного спостереження дозволило виявити реальний стан громадянської свідомості, активності та поведінкових установок майбутніх фахівців. Результати показали, що переважна більшість студентів мають середній рівень сформованості громадянської відповідальності, що свідчить про наявність базових знань і позитивних ціннісних орієнтацій, але водночас — про потребу у поглибленні практичного досвіду соціальної участі.

На основі аналізу отриманих даних розроблено рекомендації щодо вдосконалення системи формування громадянської відповідальності студентської молоді, серед яких:

- інтеграція громадянсько-виховного компоненту у зміст освітніх програм;
- активне впровадження проєктних і волонтерських технологій;
- розвиток студентського самоврядування як простору реального соціального досвіду;
- створення сприятливого морально-психологічного клімату у навчальному середовищі;
- підвищення педагогічної майстерності викладачів у сфері громадянського виховання;
- налагодження партнерства між університетом, громадськими організаціями та місцевими громадами.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що формування громадянської відповідальності студентів — це багатокомпонентний і динамічний процес, який передбачає цілеспрямовану педагогічну діяльність, опору на морально-

правові цінності, створення умов для активної участі студентів у суспільному житті. Результативність цього процесу забезпечується поєднанням навчальної, виховної та соціально-практичної діяльності.

Отже, виховання громадянської відповідальності у студентської молоді є необхідною передумовою формування зрілої особистості, здатної брати на себе соціальну відповідальність, приймати зважені рішення та сприяти розбудові демократичного громадянського суспільства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєв Б. В. Теоретико-методологічні основи виховання громадянськості молоді в сучасних умовах. Київ: Педагогічна думка, 2018. 256 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. К.: Либідь, 2003. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
3. Бех І. Д. Особистість на шляху духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: Букрек. 2018. 296 с. Режим доступу: <https://www.pedagogic-master.com.ua/public/Beh.pdf>
4. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. За ред. О. Овчарук. К. : К.І.С., 2004. С. 45-52.
5. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні Державні підходи до громадянської освіти та її включення до навчальних програм. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenshipeducation-Ukraine-ukr_YB.pdf
6. Бухлова Н. М. *Соціально-педагогічні умови формування громадянської відповідальності учнівської молоді*. Одеса: ПНПУ ім. К.Д.Ушинського, 2017. 220 с.
7. Бухлова Н. В. Сутнісний зміст поняття “Самоосвітня компетентність”. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2008. № 1. С. 4.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Перун, 2005. 1728 с. URL: <http://irbisnbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989>
9. Голобородько Е. П. Педагогіка громадянськості : навч.-метод. посіб. Херсон : Видавництво ХДУ, 2014. 172 с.
10. Головка О.В. Специфіка волонтерського руху в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави:*

- тези доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 1 груд. 2023 р.).
Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 136-137.
- 11.Гриневич Л. Громадянська освіта в контексті реформування української школи. *Освітня аналітика України*. 2020. № 2(3). С.10-18.
 - 12.Гуменюк О. Громадянська відповідальність у контексті політичного сьогодення. *Політична психологія*. 2008. № 2. С. 65-74. Режим доступу:
<https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29213/1/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf>
 - 13.Євсюков А. О. Розвиток громадянської активності старшокласників у навчально-виховному процесі школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2005. 210 с.
 - 14.Єльнікова Г. В. Інноваційні технології виховання громадянської компетентності. Київ: Педагогічна думка, 2021.
 - 15.Захарова Є. Ю. Громадянське виховання старшокласників у США (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2014. 20 с.
 - 16.Карась В. Війна як виклик громадянській свідомості сучасної молоді. *Український соціум*. 2023. № 2(80). С. 44–53.
 - 17.Карпічев В.С. Організація і самоорганізація соціальних систем : словник / за ред. В. С. Карпічев. Москва: Видавництво РАГС, 2004. 125. с.
 - 18.Кірюха К.І. Формування громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах підготовки до майбутньої професійної діяльності: дис. ... докт. філ. Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2021. 393 с.
 - 19.Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
 - 20.Кравченко С. Сучасні виклики громадянського виховання молоді в Україні. *Гуманітарний вісник*. 2022. № 5(13). С. 59–65.
 - 21.Куниця Т. Ю. Формування відповідальності старших підлітків у груповій добродійній діяльності: сучасний стан проблеми.

- Теоретикометодичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2013. Вип. 17(1). С. 390-397. Режим доступу:
[http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17\(1\)_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17(1)_45)
- 22.Ладиченко Т. В. Громадянська культура сучасної молоді : теорія і практика формування. К. : ІООД НАПН України, 2016. 264 с.
- 23.Лукіна Т. О. Волонтерська діяльність як засіб формування громадянської активності студентів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2020. № 3. С. 56–63.
- 24.Магдич Т. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Випуск 28. С. 77-82. Режим доступу:
<https://eprints.zu.edu.ua/32755/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D0%B4%D0%B8%D1%87.pdf>
- 25.Міщенко О. В. Активні форми навчання у підготовці майбутніх фахівців. Харків: Основа, 2018. 156 с.
- 26.Морзе Н. В. Цифрова трансформація освіти: виклики, можливості, перспективи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. № 76 (2). С. 12-26.
- 27.Ничкало Н. Г. Професійна освіта і виховання громадянина: сучасні виклики та тенденції. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. 2017. № 2. С. 7-14.
- 28.Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Київ: Аконіт, 1999. Т. 2. 910 с.
- 29.Оржеховська В. М. Громадянське виховання учнівської молоді в умовах трансформації українського суспільства : монографія. К. : Педагогічна думка, 2011. 304 с.
- 30.Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. № 2(57). С.25-40.

31. Пасічник Є. М. Соціальні практики студентів як засіб громадянського становлення. Львів: ЛНУ, 2022.
32. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди / За ред. Д. Г. Дзевєріна. Київ: Знання, 1972. 264 с.
33. Побірченко Н. Формування громадянської активності студентської молоді. *Педагогічна думка*. 2020. № 4(98). С. 34-39.
34. Пекач К.А. Структура поняття «громадянська відповідальність учнівської молоді». Ржем доступу: <https://surl.lu/rmcbvj>
35. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*, 2005. № 23. С. 18.
36. Пометун О. Сучасні підходи до формування громадянської компетентності в освіті. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2025. № 47. С. 45–52.
37. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. К. : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
38. Про волонтерську діяльність: Закон України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
39. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України від 16.06.2015 № 641: наказ МОНУ. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>
40. Про освіту: Закон України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
41. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / за ред. Н. Ничкало. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.
42. Рада Європи. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Strasbourg, 2023.
43. Ремех Т. Формування громадянської відповідальності учнів в освітньому середовищі Нової української школи. *Практична філософія*

- і Нова українська школа: Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції*. С.152-156. Режим доступу: <https://surl.luhlib.lviv.ua/rmcbv1>
- 44.Рижова Н. А. Волонтерство як чинник формування громадянської компетентності молоді. *Гуманітарний вісник НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2021. № 42. С. 102–110.
- 45.Сайт Національного університету біоресурсів і природокористування України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nubip.edu.ua>
- 46.Снігур Л. А. Психологія становлення громадянськості особистості: автореф. дис. ...д-ра пед. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 32 с.
- 47.Сопівник І. В. Громадянська відповідальність як цінність сучасного студента. *Педагогічний процес*. 2022. № 4. С. 75-82.
- 48.Сопівник І.В. Особливості громадянського виховання студентів на прикладі вищих аграрних закладів освіти. *Науковий вісник Національного аграрного університету*. Вип. 68, 2003. С. 175-183.
- 49.Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму як духовно-моральної якості у студентів вищих навчальних закладів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. Луганськ, 2014. С. 138-146.
- 50.Сухомлинська О. В. *Виховання громадянина: історико-педагогічні аспекти*. К. : ІЗМН, 1996. 224 с.
- 51.Сухомлинська О. Освіта і громадянські цінності: український вимір. *Педагогіка і психологія*. 2019. № 3. С. 12–18.
- 52.Тимошкова, А. С. Формування громадянської активності студентів під час проектної діяльності. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол.: І. Бех, Є. Голобородько, В. Олійник*. Херсон: Херсонська академія неперервної освіти, 2013. Вип. 19. С. 38–43.
- 53.Троцинський В., Скуратівський В., Ярош Н. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.

- 54.Філософський енциклопедичний словник. НАН України : енциклопедія / за ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
- 55.Фурман О. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2015. №1. С. 65-91.
- 56.Харченко С. Я. Виховання громадянської активності студентів у процесі соціальної роботи. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. 198 с.
- 57.Хомич Л. О. Громадянські цінності студентської молоді : теоретичний і практичний аспекти. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 220 с.
- 58.Хоружа Л. Л. Національне виховання студентської молоді в умовах сучасного університету. К.: Педагогічна думка, 2018.
- 59.Чередник Л. Розвиток і реалізація лідерського потенціалу жінки у волонтерській діяльності. Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія. 2024. № 15 (2). С. 176-182. Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B8%D0%B4%D0%B0/Downloads/15.2%20\(2\)-176-182.pdf](file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B8%D0%B4%D0%B0/Downloads/15.2%20(2)-176-182.pdf)
- 60.Шевченко Г. П. Формування національної ідентичності студентської молоді у процесі професійної підготовки. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2022. № 1. С. 62-70.
- 61.Pomfret G., & Goren H.Civic Education and Responsibility in the 21st Century. London: Routledge, 2019.
- 62.OECD. Global Competence for an Inclusive World. Paris: OECD Publishing, 2023.
- 63.Walls E. The value of situational leadership. *Community practitioner: the journal of the Community Practitioners' & Health Visitors' Association*. 2019. № 92(2). P. 31-33.